
El cas espanyol. Transformacions de les estructures familiars i evolució de les polítiques socials: els serveis a la petita infància

Isabel Vidal, Cristina Valls

PART I. La construcció sociohistòrica dels serveis d'educació i atenció a la petita infància

I. Les relacions entre estat, mercat i família des del punt de vista de la responsabilitat sobre l'educació i l'atenció dels més petits

Per comprendre els trets definitoris de l'estat de benestar espanyol, cal tenir present el context històric en el qual es construí. No fou fins la formació de l'estat democràtic de dret l'any 1975, després de 40 anys de règim franquista, quan l'estat de benestar començà a prendre forma, deixant enrere un període sustentat per polítiques de caire paternalista i assistencial, amb una baixa sensibilitat social. La debilitat del règim de benestar espanyol es veu reflectida en les dades. En comparació amb la resta de països de la Unió Europea, l'any 2000 Espanya destinava el 20,2 % del Producte Interior Brut

(PIB) en despesa social, mentre que la mitjana de la Unió Europea era del 28 %. En referència a la despesa social en família i infància, segons Eurostat l'any 1999 Espanya hi destinava un 2,1 % de la despesa social davant el 8,5 % mitjà de la Unió Europea. Pel que fa la despesa en educació, l'any 2001 Espanya dedicà el 4,5 % del PIB. La distribució parcial de la despesa pública i social apuntada, ens permetrà elaborar una anàlisi de la situació actual dels serveis d'atenció i educació a la petita infància a l'Estat espanyol.

Durant la construcció de l'estat de benestar a Espanya, no s'ha elaborat una política familiar explícita, ni per part de governs conservadors ni per part de governs socialistes. De fet, tradicionalment, a Espanya s'ha seguit un model de política familiar assistencial, donant ajudes *extres* a les famílies més necessitades, evitant el caràcter universal dels serveis. L'estat de benestar espanyol, doncs, es caracteritza per ser un model fortament familiarista, que dona per suposat que la família es fa càrrec de cobrir les necessitats personals i socials dels seus membres (Flaquer 2000a). Centrat en la figura femenina, és en ella sobre la qual recauen la major part de les obligacions respecte a l'atenció als membres dependents de la llar (infants, ancians, malalts o discapacitats). El pressupòsit que les necessitats socials ja seran cobertes per la família i per definició la dona, explica el poc desenvolupament de certs serveis socials. Un exemple determinant és la deficiència de serveis per a la petita infància; durant el curs 1995-1996 només entorn el 5% dels infants de zero a tres anys es beneficiaven d'escoles infantils, tant públiques com privades. La taxa de cobertura no ha augmentat en els últims anys, segons l'OCDE (2001) en el període 1998-2001 la taxa d'escolarització dels menors de 3 anys es mantenia en el 5%.

Seguint amb les conseqüències d'una concepció familiarista de l'estat de benestar, a Espanya no es contempla una política seriosa i coherent respecte a la conciliació de la vida laboral amb la vida familiar dels homes i les dones, d'una banda; i d'altra banda respecte a la inserció de la dona al mercat de treball (a Espanya només el 52,1 % de les dones amb edat de treballar¹ formaven part de la població activa l'any 2000). Aquests dèficits debilitaran el dret de decisió que hauria de tenir tot individu davant el desig de tenir un fill. Sense polítiques educatives i d'atenció a la petita infància, per a la gent gran o per a les persones discapacitades, la dona veurà condicionada tota decisió.

1. Població activa total en percentatge de la població entre 16 i 64 anys.

II. Models familiars i models de conciliació entre la vida familiar, vida professional i vida pública.

El model de família espanyola se sosté en dos grans pilars. En primer lloc, el sistema de valors de la societat espanyola segons el qual preval el concepte de solidaritat familiar. La família i per definició la dona, ja que a Espanya la dona ha estat el motor de tota família, exerceix la funció protectora respecte als membres dependents (infants, discapacitats, malalts, gent gran) que no exerceix l'estat. Fins i tot es considera preferible ser atès per la família en comptes de ser atès per alguna institució pública. En segon terme, un estat de benestar dèbil, de desenvolupament tardà i configurat sobre la família com a eix vertebrador de la societat (Flaquer 2000b).

Així doncs, estem davant un model de família tradicional, focalitzat en la figura femenina i construït com a mecanisme substitutiu d'una política social poc desenvolupada. Tanmateix, aquest model es podia mantenir sense massa reticències al si d'una societat que tot just deixava enrere quaranta anys de règim autoritari, amb una lleu participació de la dona al mercat de treball i amb una elevada taxa de fecunditat que no feien plantejar la necessitat d'elaborar polítiques familiars i menys encara polítiques dirigides a la petita infància. Al si d'una societat on la dona mantenia el rol de mestressa de casa, amb un grau gairebé inexistent d'autonomia i de capacitat de decisió.

Amb l'entrada a la democràcia, progressivament s'observa el pas d'un model en el qual l'home era qui treballava i mantenia econòmicament la família, i on la dona tenia la funció protectora i cuidadora dels membres dependents de la llar, a un model en què la dona vol treballar – gràcies a l'augment de formació fruit de la generalització de la cobertura del sistema educatiu a partir dels anys setanta - i/o ha de treballar ja que el sou de l'home no és suficient per a viure. La pauta tradicional de les dones espanyoles fins als anys setanta del segle xx era treballar de solteres, deixar de treballar al casar-se i passar a dependre econòmicament del marit. La incorporació de la dona al mercat de treball s'explica, doncs, pel desig d'autonomia i perquè a partir de la dècada del vuitanta l'estil de vida i nivell de consum desenvolupat per les famílies fa difícil viure amb un únic sou. Cal un segon sou per arribar més folgadament a finals de mes.

Sembla que el model de família espanyola tradicional, centrat en el concepte de solidaritat intrageneracional, comença a trontollar davant un conjunt de canvis socioeconòmics que apareixen a partir dels anys vuitanta. L'increment de la participació de la dona en el mercat de treball és el factor més important a tenir en compte.

III. Evolució històrica dels models d'acolliment

Analitzem tot seguit l'evolució històrica dels serveis d'atenció i educació als més petits. Trobem el seu origen en els anomenats **asils, cases de maternitat i expòsits** per a fills i filles de dones obreres i per a orfes. Els asils eren serveis dirigits no sols als infants de les classes més desfavorides sinó a aquells col·lectius que procedien d'entorns més desestructurats i de situacions més extremes, i que nodrien la clientela per excel·lència del sistema beneficoassistencial de l'època, és a dir els expòsits abandonats, els fills i filles de mare solteres recluses als hospitals, els nadons de les dones pobres que poblaven les cases de caritat, els fills i filles de preses tancades a les cases de correcció i a les presons. En definitiva l'atenció a les criatures de 0 a 3 anys es concentrava en els estrats de la població anomenats marginats. Es configuraven com a refugis per a la població infantil desproveïda d'atenció domèstica i estaven gestionats majoritàriament per entitats confessionals i privades. Aquest model de caire assistencial, sense objectius pedagògics, predominà durant tota l'etapa franquista i fins ben entrada la democràcia, com veurem posteriorment. Tot i així a principis del segle xx, i en el context històric de la Mancomunitat de Catalunya, la necessitat de reformes socials es va deixar sentir també en els nous plantejaments d'algunes institucions pioneres pel que fa a la cura dels infants. La Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona n'és un exemple ja que fou el primer centre experimental d'Espanya on s'utilitzà el mètode Montessori orientat a l'ensenyament de la lectura i de l'escriptura als infants.

La segona República espanyola, període 1931-1936, es configura com una etapa precursora i pionera en l'atenció a la petita infància, proporcionant avenços en matèria d'ensenyament per als més petits. S'efectuaren diferents modificacions referents al món de les dones i infants, com és l'aprovació de lleis a favor de la igualtat de drets de les dones i infants a l'educació. En l'àmbit autonòmic destaca Catalunya, on el Parlament introduí reformes en matèria d'ensenyament, principalment pel que fa a les **escoles bressol**. L'any 1932 s'intentà crear una xarxa pública d'escoles bressol i l'any 1936 el President Lluís Companys declarà el caràcter públic i gratuït de l'escola des dels zero fins als sis anys. No obstant això, l'intent republicà de crear una xarxa pública es veié obstaculitzat per l'esclat de la guerra civil.

Ja entrats en el període franquista, l'escola pública va quedar postergada i reservada als pobres, alhora que es promocionava l'escola religiosa. No s'elaboraren, tampoc, polítiques ni mecanismes per facilitar la incorporació de la dona al mercat de treball o per conciliar la vida laboral i la vida familiar. L'única política familiar visible

era el suport, mitjançant transferències econòmiques, a les famílies més necessitades, sobretot a les famílies nombroses². El règim franquista considerava la família com a «cèl·lula primària, entitat natural de la vida social i estructura bàsica de la Comunitat Nacional», per aquest motiu l'Estat li atorga atenció des d'una perspectiva paternalista, que s'accentua «quan el nombre de fills pot ser un obstacle per poder gaudir dels béns econòmics, socials i culturals». Tanmateix, a la dècada dels cinquanta es començaren a introduir els primers mètodes d'innovació pedagògica a Catalunya³.

L'última etapa franquista, entrada la dècada dels seixanta, fou un període d'importants canvis econòmics i socials. L'èxode rural i la progressiva incorporació de la dona al mercat de treball comportaren noves necessitats socials, entre les quals destacava l'atenció a la petita infància, que no van anar acompanyades de regulació ni de polítiques socials concretes i eficaces. Tanmateix, Catalunya torna a ser pionera quan els moviments de renovació pedagògica incentiven l'aparició de les primeres **llars d'infants de caràcter cooperatiu**. A causa de la ineficàcia dels poders públics davant aquesta problemàtica, és la societat civil qui s'ha d'organitzar per solventar les necessitats que afecten la ciutadania i donar resposta a l'augment de la demanda propiciada no solament per les classes més desafavorides sinó també per la resta de capes socials. De fet, progressivament, la creença que l'infant està millor atès a la llar va disminuint i són cada vegada més les persones i associacions que consideren la corresponsabilitat entre família, escola i comunitat com a artífex d'una millor atenció als infants.

No obstant els petits passos en matèria social, fins l'any 1970 no es va regular l'escolarització, quan el govern franquista aprovà la Ley General de Educación (LGE). La LGE va introduir per primera vegada l'**educació preescolar** com un nivell específic del sistema educatiu espanyol. L'educació preescolar, de caràcter voluntari, comprenia dues etapes que es desenvolupaven a: 1) **el jardí d'infància** per a nens de dos i tres anys, on la formació «tindrà un caràcter similar a la vida a la llar». 2) a l'**escola de pàrvuls**, per a nens de quatre i cinc anys, amb l'objectiu de promoure les virtuositats del nen. La formació, però, no es basa en cap mètode científic o pedagògic.

2. Aquestes ajudes es van regular en l'última etapa franquista amb l'aprovació de la Llei 25/1971, de 19 de juny, de protecció a la família nombrosa.

3. Els moviments de renovació pedagògica promouen la relació amb l'entorn i la implicació dels pares i forces socials de la comunitat en projectar, realitzar i avaluar la vida escolar. Un exemple d'aquestes tendències és la creació, l'any 1965, de l'Escola de Mestres Rosa Sensat a Barcelona amb la intenció de crear un moviment de renovació pedagògica i amb l'acció decidida de formar el professorat i defensar l'escola democràtica i catalana.

Es preveu la gratuïtat de l'educació preescolar en els centres estatals i en els centres no estatals que sol·licitin ésser subvencionats. Així doncs, la Llei inclou, per primera vegada, els nens de dos a sis anys en el sistema educatiu, tot i que no es té en consideració l'atenció als infants de zero a dos anys.

A partir de la LGE s'obren un gran nombre de **guarderies** que tenen com a única funció guardar els nens, seguint, doncs, el model d'asil o assistencial que apuntàvem anteriorment. També sorgeixen amb més força altres tipus d'escoles infantils col·lectives: alguns mestres s'agrupen en cooperatives, amb el suport d'alguns moviments socials com grups de mares i pares o associacions de veïns, accentuant notablement el paper pedagògic de l'educació infantil. En aquest sentit, a Catalunya algunes guarderies passen a anomenar-se escoles bressol. Sorgeixen, també, **guarderies laborals**, ubicades a l'empresa de la mare treballadora. No obstant això, les guarderies laborals no es regulen fins l'any 1974 pel Ministeri de Treball. La finalitat d'aquests centres és d'una banda la custòdia i l'atenció dels fills menors de 6 anys durant les hores de treball de les mares treballadores per compte aliè, i d'altra banda l'educació preescolar. Les guarderies infantils laborals són establertes per empreses o entitats públiques o privades i reben ajudes de l'Administració per a la construcció, ampliació o millora dels edificis, per adquisició de mobiliari o per material de treball.

PART 2. Les polítiques i els models d'acolliment a la petita infància

I.1. Les institucions i administracions encarregades de les polítiques a la petita infància

Amb l'aprovació de la Constitució Espanyola, Espanya es va consolidar com un Estat autonòmic, descentralitzat políticament i administrativament en disset comunitats autònomes. Depenent del seu ordenament jurídic, les comunitats autònomes gaudeixen de competències exclusives en alguns sectors com és el cas de l'assistència social. En altres àmbits tenen competència compartida amb l'Estat, que fixa els principis bàsics d'una matèria deixant en mans de les comunitats autònomes la funció legislativa i executiva. Tanmateix, es consagra l'organització de l'Administració pública en tres nivells: central, autonòmic i local. La transferència d'algunes competències cap a les comunitats autònomes ha generat un sistema complex de serveis i prestacions.

En aquest apartat ens centrarem en la política educativa com a factor determinant dels models d'acolliment a la petita infància.

Inicialment l'Estat delegà les competències en aquesta matèria a sis comunitats autònomes, i restaren dependents del Ministeri d'Educació i Cultura les onze restants fins l'any 2000, any en què s'acabaren de traspassar les competències d'educació no universitària a la resta de comunitats autònomes. La responsabilitat en matèria d'educació a la primera infància també es delegà, majoritàriament als ens locals i serà durant els anys vuitanta quan es materialitzarà el suport als serveis a la primera infància per part del ajuntaments.

El sistema educatiu espanyol es caracteritza per ser un sistema de gestió mixta. Són tres les administracions competents en l'àmbit educatiu. L'Estat, l'òrgan competent del qual és el Ministeri d'Educació i Cultura, té competències d'indole normativa que versen sobre els elements bàsics del sistema, aquells la regulació dels quals resulta necessària per a garantir les condicions d'igualtat de tots els espanyols en l'exercici dels drets educatius, tals com l'ordenació i la programació general del sistema educatiu, la fixació d'ensenyaments mínims, els requisits mínims dels centres educatius o les normes bàsiques dels concerts educatius amb centres privats.

Les comunitats autònomes tenen les competències administratives i executives, més un marge de potestat legislativa i política que varia en funció dels Estatuts de cada comunitat autònoma. Des de l'aprovació de la LOGSE l'any 1990 i amb el procés de descentralització territorial que culmina el curs 1999/2000 amb la totalitat de les competències educatives transferides a les comunitats autònomes, els serveis d'educació i d'atenció a la infància passen a dependre directament dels departaments d'educació de les comunitats autònomes competents.

Els municipis tenen un paper prioritari en la provisió de solars per la construcció de centres públics i en el manteniment dels centres d'educació infantil i primària; en l'àmbit de l'educació infantil de 0 a 3 anys seran els municipis els que hauran de respondre a la gran demanda de la ciutadania, oferint escoles infantils de titularitat pública⁴.

La responsabilitat en la gestió dels serveis educatius a la infància varia segons cada comunitat autònoma. Per exemple a Catalunya,

4. Des d'un punt de vista legislatiu destaca la Llei 7/1985, de 2 d'abril, de bases de règim local (BOE 3.4.85) que recull com a competència dels ens locals, ajuntaments i diputacions, la de participar en la programació de l'ensenyament, servint de fonament per a la determinació de la xarxa de centres per part de l'administració educativa de la respectiva comunitat, així com de la vigilància del compliment de l'escolaritat obligatòria.

encara que la Generalitat també ofereix places d'educació infantil, han estat els ajuntaments els pioners en l'assumpció de responsabilitats en aquesta etapa. Tanmateix aquests serveis no són sostinguts només amb fons municipals sinó que també compten amb les aportacions que fan les famílies i la Generalitat amb les subvencions per unitat de servei. (Brullet i Parella, 2001). A Astúries, en canvi, a partir del curs 2002-2003, el govern autonòmic destinarà 9 milions d'euros per curs a crear una xarxa pública de centres per a infants de 0 a 3 anys, iniciativa en la qual col·laboraran els ajuntaments.

I.2. Les diferents polítiques sociofamiliars

a) Política educativa

Seguint les recomanacions de la Constitució Espanyola als poders públics, segons les quals aquests han de promoure les condicions per a què el dret a l'educació sigui gaudit en condicions de llibertat i igualtat, el govern socialista aprovà dues lleis de gran rellevància, la **Ley Orgánica Reguladora del Derecho a la Educación** (LODE) l'any 1985 i la **Ley de Ordenación General del Sistema Educativo** (LOGSE) l'any 1990. La LODE incideix sobre l'equitat educativa. Preveu la gratuïtat de l'ensenyament obligatori en els centres sostinguts amb fons públics, l'establiment de criteris per al finançament públic dels centres privats (es transfereixen recursos públics només als centres que pel seu ideari, organització i pràctiques s'ajustin a les condicions que la LODE estableix per als centres públics), i les condicions d'admissió de l'alumnat segons criteris de renda familiar, proximitat i nombre de germans al centre.

La LOGSE estableix el caràcter obligatori i gratuït de l'educació bàsica i ha distribuït territorialment l'exercici de les competències en aquesta matèria. Reordena el sistema educatiu establint en el seu règim general l'educació infantil, l'educació primària, l'educació secundària, la formació professional de grau superior i l'educació universitària (l'educació primària i la secundària constitueixen l'ensenyament bàsic, que comprendrà 10 anys i serà obligatori i gratuït)⁵.

5. Actualment el Govern estatal, de majoria conservadora, ha presentat una proposta de reforma de les dues lleis aprovades pel govern socialista, la LODE i la LOGSE, l'anomenada Llei de qualitat. Aquesta proposta afecta directament la igualtat d'accés a l'educació ja que fa prevaler la llibertat d'elecció del centre educatiu davant el dret a l'educació, augmentant la concertació de centres educatius privats i canviant els criteris d'admissió dels centres.

La reforma educativa assumeix els preceptes defensats pels moviments d'innovació educativa de principis de segle, partint de la premissa segons la qual educar implica desenvolupar capacitats humanes. Per primera vegada, l'educació infantil, de zero a sis anys, depèn íntegrament del Ministeri d'Educació, tot i que s'estableix com una etapa educativa voluntària; mentre els centres on s'imparteix l'educació infantil passen a anomenar-se **escoles infantils**. A partir d'aquest moment, i seguint les condicions d'UNICEF⁶, l'educació durant la infància es considera com una etapa important per al desenvolupament social i personal de tota persona. No obstant això, si bé s'aconsegueix la generalització de l'educació en els nens i nenes de quatre i cinc anys i un augment progressiu de l'escolarització en els tres anys, s'incideix molt poc en l'escolarització dels menors de tres anys. D'aquesta manera continuen predominant els serveis privats formals i informals, col·lectius o individuals, per a acollir els infants de zero a tres anys. La proporció de recursos públics destinats a aquest col·lectiu dependrà exclusivament de la voluntat política i possibilitats pressupostàries de cada municipi.

Amb l'aprovació de la LOGSE l'any 1990, i la introducció de l'atenció a la petita infància al si de la política educativa, s'entreveia un intent d'universalitzar els serveis a aquest col·lectiu, pas important per a la defensa del dret de tot individu a tenir fills i per a la defensa dels drets dels infants. Tanmateix, la manca de previsió de finançament per a aquesta etapa i el seu caràcter voluntari foren els obstacles principals. La descentralització prevista de l'educació a la petita infància cap als ens locals no ha anat acompanyada de recursos econòmics, fet que ha perjudicat notablement la provisió d'aquests serveis. S'ha optat, doncs, per una política assistencial, de deduccions fiscals i subsidis a les famílies més necessitades; aquests mecanismes beneficien a un reduït nombre de famílies que estan al llindar de l'exclusió social. Tampoc s'han previst mecanismes que permetin la conciliació de la vida familiar amb la vida laboral com per exemple les llicències paternals o la promoció de la contractació a temps parcial en els primers anys de maternitat.

Els centres escolars no han adaptat el seu horari a l'horari laboral dels pares dels infants, fet que suposa una demanda de serveis extra-escolars, que en la majoria de casos no estan regulats. L'oferta pública de serveis d'atenció i d'educació a la petita infància no cobreix tota la

6. Segons l'UNICEF, "l'època de la primera infància hauria de rebre l'atenció prioritària dels governs responsables concretada en lleis, polítiques, programes i recursos. Això no obstant, aquests anys són els que els infants reben menor atenció prioritària i això és una tragèdia per a ells i per als països".

jornada laboral (recordem que en el mercat de treball espanyol predomina la jornada laboral completa), majoritàriament el servei acaba a primera hora de la tarda, tanquen al migdia (tot i que la major part de centres ofereixen servei de menjador), tanquen a l'estiu i en altres períodes en què els pares treballen. Molts pares treballen en hores en les quals els infants no estan atesos. La inadequació entre l'horari escolar i l'horari laboral és conseqüència d'una política que no s'estructura amb el doble propòsit de donar suport al desenvolupament dels petits i de conciliar la vida familiar i laboral d'homes i dones.

b) Prestacions econòmiques

Transferència monetària a les famílies amb fills menors de tres anys. A Espanya actualment només les famílies amb ingressos menors de 7,813.16 d'euros l'any tenen dret a cobrar una assignació econòmica per fill menor d'edat, que no arriba als 300.51 _ anuals. Tot i això són 800.000 famílies les que es beneficien d'aquestes prestacions de la Seguretat Social que consumeixen 601 milions d'euros l'any. Per culpa de la feble ajuda econòmica per part del Govern central, algunes comunitats autònomes ofereixen ajudes complementàries. Des de l'any 2002, el Govern de Catalunya convoca anualment un ajut econòmic destinat a les unitats familiars que tenen al seu càrrec infants menors de tres anys, o menors de sis anys en cas de ser família nombrosa, per contribuir a fer compatibles les responsabilitats familiars envers el menor, durant el període de temps anterior al segon cicle de l'educació infantil, amb les obligacions laborals de la família. Consisteix en un ajut econòmic de 480,81 euros per infant, i el seu abonament s'efectua en un sol pagament. Per a ser beneficiari de l'ajut, les unitats familiars no poden superar els ingressos de 36.060,73 euros anuals, ponderats segons el nombre de membres de la unitat familiar.

Subsidi per a famílies nombroses. A l'àmbit estatal, existeixen dues prestacions. Una prestació de la Seguretat Social per fill a càrrec de 285,24 euros, sempre i quan els ingressos familiars màxims no superin els 7.439,92 euros. Una prestació per naixement del tercer fill i següents de 450,76 euros sempre que els ingressos màxims de la família no excedeixin de 8.906 euros anuals en el cas de tenir dos fills (el límit s'amplia un 15 % per cada fill de més que es tingui). És difícil que una família nombrosa pugui accedir a aquestes prestacions si no està al llindar de la pobresa o exclusió social. Paral·lelament a la transferència de l'Estat, algunes comunitats autònomes han establert ajudes directes a les famílies nombroses. A Catalunya, hi ha una ajuda directa de 480,81 euros per a les famílies nombroses, amb una renda màxima per a cinc membres de 48.080,97 eu-

ros, amb l'afegit de 6.010,12 euros més al lliandar de renda per cada fill de més, per cada fill de zero a sis anys.

A Navarra existeix una ajuda de 330,56 euros mensuals fins que el nen/a compleixi un any quan es tracta del segon fill/a o el primer si algun té un grau de minusvalia igual o superior al 25 %, quan els dos pares treballin i algun d'ells sol·liciti una excedència en el treball per dedicar-se al fill. També hi ha una ajuda de 330,56 euros mensuals fins que el nen/a compleixi tres anys quan es tracti del tercer o successiu fill, o el segon si algun té un grau de minusvalia igual o superior a 25 % quan els dos pares treballin i algun d'ells sol·liciti una excedència en el treball per dedicar-se al fill.

Descomptes. L'Estat estableix descomptes per a les famílies nombroses en matèria d'ensenyament i de transport. Hi ha una reducció del preu de la matrícula de les taxes universitàries i de les escoles públiques -50 % per a la família nombrosa de primera categoria (3-6 fills) i el 100 % per a les de segona categoria (7-9 fills) i de tercera categoria (més de 10). També s'estableix una reducció en el preu del transport interurbà.

Algunes comunitats autònomes i municipis també ofereixen descomptes, per exemple el Govern català proporciona el carnet familiar que permet obtenir descomptes en serveis i comerços, o l'Ajuntament de Saragossa que proporciona abonaments per a les piscines municipals.

Xec escolar. A alguns ajuntaments governats pel Partit Popular com és el cas de València o Albacete, l'administració local ha introduït el xec escolar com a mecanisme de finançament de l'educació infantil. Aquest instrument consisteix en l'oferiment, per part de l'administració, de diners variables en funció de la renda de la família (sobretot a famílies de baixos ingressos o amb problemàtiques diverses com discapacitats) amb l'objectiu que les famílies escullin el centre on volen que el seu fill sigui escolaritzat. En el cas de València, el 21% dels infants matriculats en el curs 2000-2001 reben xec escolar. Les crítiques fonamentals provenen dels partits d'esquerra i dels sindicats que consideren el xec escolar com un mètode il·legítim de finançament de l'ensenyament privat en detriment del públic.

c) Política fiscal

- *Deduccions fiscals*

Les prestacions i serveis per l'atenció dels infants ha estat gairebé inexistent, tant en el sistema de Seguretat Social com en el sistema fiscal. Des de l'any 1999, que entrà en vigor la reforma de l'Impost a la

Renda de les Persones Físiques (IRPF), existeixen deduccions a les quals dóna dret la convivència amb fills menors de 25 anys (sempre que no rebin rendes superiors a un milió anual), que ascendeixen a 1.202 euros pel primer fill i pel segon fill i a 1.803 euros pels següents. Cal afegir 300,50 o 150,25 euros més en concepte de material escolar per a cadascun, segons es tracti d'un fill menor o major de tres anys.

Segons Capoio (1999), encara que les deduccions han augmentat respecte als anys anteriors, s'ha d'arribar a un nivell de renda major per a gaudir-les. Per sobre del mínim nivell de renda, les desgravacions per fills són majors en tots els casos, i creixen amb el nivell de renda, tant per als casos de declaració conjunta com en declaració individual (pare o mare sol).

Des de 1998 les comunitats autònomes poden exercir la potestat d'afegir algunes exempcions fiscals a les deduccions de l'IRPF fixades per l'Estat, i algunes com la Comunitat de Madrid o Catalunya ho han fet. La Comunitat de Madrid estableix una deducció sobre la quota íntegra de l'IRPF de 150,25 euros pel naixement d'un fill, sempre que la renda del contribuent no superi els 20.000 euros en la declaració individual o 30.000 euros en la conjunta. El Govern català estableix una deducció de 300,50 euros per naixement o adopció d'un primer o ulterior fill durant el període impositiu.

I.3. Les polítiques socioeconòmiques i l'acolliment de la petita infància

Les polítiques d'ocupació espanyoles no faciliten l'organització del treball ni la gestió de recursos humans de les empreses de tal manera que permetin la conciliació de la vida familiar i de la vida professional, a través de la reducció de la jornada laboral, horaris flexibles o setmanes intenses en els anys posteriors a la maternitat.

La política espanyola de conciliació de la vida familiar i professional es defineix per la **prestació de maternitat**. A Espanya s'ha regulat la llicència de maternitat⁷ que inclou a totes les dones treballadores i es concep, segons directives europees⁸, com un mitjà per

7. Regulada per la Llei 39/1999, de 5 de novembre, per promoure la conciliació de la vida familiar i laboral de les persones treballadores.

8. Directives 92/85/CEE de 19 d'octubre i 96/34/CEE de 3 de juny. La primera directiva regula la maternitat des del punt de vista de salut i seguretat en el treball de la treballadora embarassada o que hagi donat a llum. La segona directiva preveu el permís paterna i l'absència del treball per motius de força major com mitjà important per conciliar la vida professional i familiar i promoure la igualtat d'oportunitats i de tracte entre homes i dones.

conciliar la vida professional i familiar i promoure la igualtat d'oportunitats i de tracte entre homes i dones. El seu objectiu és proporcionar una renda de substitució de salari a les treballadores, i es financia a través de cotitzacions socials que es determinen en funció de la base de cotització equivalent als salaris reals. Els requisits per rebre la prestació són estar en alta o situació assimilada a la d'alta i tenir 180 dies cotitzats dins els 5 anys anteriors al part. La quantia rebuda és el 100 % de la base reguladora que és equivalent a la base de cotització per contingències comunes del mes anterior al que s'inicia el descans. S'estableixen 16 setmanes de prestació de les quals la mare és la titular. Tanmateix, es preveu la possibilitat de gaudir de forma simultània o successiva el permís de maternitat amb el pare, sempre que ambdós pares treballin, i s'amplia fins a 10 setmanes el període que pot gaudir el pare, sempre que la mare li concedeixi el dret. El fet d'assimilar la prestació a la cotització a la Seguretat Social durant 180 dies en els cinc anys anteriors al part suposa que, majoritàriament, siguin les dones que gaudeixen d'un treball formal i estable les que es podran beneficiar de la prestació; mentre que es preveu un dèficit de les prestacions en el col·lectiu de dones que treballen en el sector informal.

D'altra banda, existeix l'excedència no remunerada per a la cura d'un fill per un període no superior a tres anys comptats des del naixement. El fet de no preveure la remuneració d'aquest permís n'obstaculitza notablement l'accés, relegat fonamentalment a pares amb un treball estable, principalment treballadors del sector públic.

Malgrat la política estatal no té en compte altres mecanismes de conciliació com la reducció de la jornada laboral, el Parlament de Catalunya ha aprovat una llei que permet reduir l'horari laboral dels funcionaris durant 38 setmanes després de les 16 setmanes del permís de maternitat.

Pel que fa la cultura empresarial respecte a la conciliació de la vida familiar i de la vida laboral, segons un estudi de l'escola de negocis IESE elaborat sobre una mostra de 200 empreses (Chinchilla i Poelmans, 2001) només el 10% de les empreses han promogut polítiques al respecte. Tanmateix, són les empreses de gran tamany les que han desenvolupat una certa sensibilitat per facilitar la conciliació. Cal no oblidar, emperò, que el teixit productiu espanyol està configurat per empreses familiars i predominen les empreses molt petites. L'any 1999 (INE, 1999) el 55,1% de les empreses espanyoles no ocupaven cap assalariat, un 25,8% tenien entre 1 i 2 assalariats i només el 5,8% ocupaven 200 o més treballadors. Aquest sistema de petites i mitjanes empreses és un obstacle per al desenvolupament

d'una cultura empresarial sensible amb la conciliació de la vida familiar i laboral ja que les facilitats addicionals als treballadors poden suposar un elevat cost de producció.

II. Oferta i models d'acolliment

II.1. Una aproximació estadística a l'oferta educativa

Segons un estudi de l'OCDE (2001), l'accés i el desenvolupament dels serveis a la petita infància està determinat per l'edat d'inici de l'educació primària (obligatòria i gratuïta), que a Espanya s'estableix als sis anys. Així doncs, s'hauran d'estudiar els serveis educatius i d'atenció proporcionats a les edats compreses entre els 0 i els 6 anys. La Llei d'Ordenació General del Sistema Educatiu (LOGSE) reconeix dos cicles d'educació infantil; el primer cicle s'estén fins als tres anys i el segon cicle dels tres fins als sis anys, tanmateix, les dues etapes no es veuen com una unitat pedagògica i no estan coordinades entre si. Mentre que la primera és independent i depèn bàsicament de les corporacions locals, la segona s'inclou, en la majoria de casos, en els centres on s'imparteix l'educació primària.

Amb la LOGSE, la simple funció de cuidar canvia per la d'educar, tenint en compte la importància de l'atenció física i emocional i les necessitats de desenvolupar el potencial intel·lectual de l'infant. La LOGSE pretenia que les guarderies enteses com a centres assistencials es transformessin en centres educatius, en escoles infantils.

Tot i no ser una etapa d'educació obligatòria, les administracions competents han dirigit els seus esforços a garantir l'escolarització gratuïta en el segon cicle, i s'ha arribat gairebé al 100 % d'escolarització dels nens i nenes de quatre i cinc anys, tot i que no s'està aconseguint en els nens de tres anys (tal i com s'observa a la taula 1). És

Taula 1.
Taxa neta d'escolarització¹ per a nens de 0 a 5 anys, per edat i tipus de centre.
Curs 1995-1996

	Menys d'1 any	1 any	2 anys	3 anys	4 anys	5 anys
Total	0.95	4.3	11.5	60.8	98	100
Centres públics	0.42	1.8	4.7	38.3	69.5	70
Centres privats	0.53	2.5	6.8	22.5	28.5	30

Font: Elaboració pròpia a partir de dades obtingudes de INE i Estadística de Enseñanza (Ministerio de Educación y Cultura 1998)

1. Relació entre l'alumnat d'una edat concreta respecte a la població d'aquesta edat.

interessant comprovar que la provisió educativa en aquest cicle és predominantment pública, tot i que els centres privats apareixen com a proveïdors d'entorn el 30 % dels alumnes. El segon cicle d'educació infantil s'inclou, en la majoria de casos, en els centres d'educació primària, és a dir, comparteix espai amb l'etapa educativa obligatòria i gratuïta, amb la qual cosa s'estableix una continuïtat amb l'etapa d'educació primària.

No passa el mateix, emperò, en el primer cicle d'educació infantil, on l'esforç de les administracions és substancialment menor. Durant el curs 1995-1996 la taxa d'escolarització dels infants menors de tres anys és del 5%, amb grans diferències entre les distintes edats. El 0,95% dels infants menors d'un any estan escolaritzats, davant el 4,3% dels infants d'un any i l'11,5% dels de 2 anys. En aquest cicle s'observa que, tot i estar molt equiparats, predomina la provisió en els centres privats.

Una de les característiques del sistema educatiu espanyol és la gratuïtat en les etapes educatives obligatòries, ja sigui mitjançant una oferta predominant de places educatives en centres públics, o bé a través de subvencions que atorga l'estat als centres privats, la major part dels quals són religiosos, (convertint-los en «centres concertats»)⁹. L'estat només subvenciona als centres privats que compleixin certs requisits: que els serveis educatius subvencionats resultin gratuïts per a les famílies; que els alumnes se seleccionin seguint els mateixos criteris que els centres públics; que s'instaurin mecanismes de participació dels pares, els alumnes i els docents en la gestió dels centres. La LODE pretén garantir que les condicions en què s'efectua el procés educatiu siguin similars en els centres públics i en els privats concertats, equiparant també els nivells de qualitat. Malgrat tot, els centres privats concertats poques vegades segueixen aquests requisits, sobretot pel que fa a la gratuïtat del servei. Les fonts de finançament indirectes procedents de les famílies en forma d'aportacions regulars dels alumnes com a contraprestació pels serveis rebuts en el centre i en forma de quotes cobrades per serveis complementaris com la contractació de serveis de transport, menjador, residència o psicopedagògics han reduït el principi de gratuïtat.

9. La Llei Orgànica reguladora del dret a l'educació (LODE) de l'any 1985 configura el sistema de concerts entre els centres d'ensenyament privat, majoritàriament escoles religioses, i l'administració educativa. Mitjançant el concert, les escoles reben una subvenció per aula, sempre que compleixin determinats requisits en matèria d'organització i selecció d'alumnes. Tot i que la Llei es compromet a establir subvencions amb els nivells d'ensenyament obligatoris, algunes administracions decideixen concertar nivells no obligatoris com l'educació infantil.

Les lleis educatives no han regulat la concertació de centres d'educació infantil; tanmateix algunes comunitats autònomes han firmat convenis amb centres d'educació infantil de segon cicle per tal de garantir la gratuïtat del servei, potenciant a la vegada l'oferta privada educativa.

El primer cicle d'educació infantil es caracteritza per les grans divergències entre comunitats autònomes. Amb caràcter general s'observa que l'oferta és majoritàriament privada, però a l'analitzar cada comunitat autònoma les diferències són rellevants. Segons la taula 2, hi ha comunitats autònomes com Madrid, el País Basc o Múrcia amb un elevat percentatge d'alumnes matriculats en centres públics, mentre que en diverses comunitats autònomes l'oferta pública és inexistent.

Taula 2.
Alumnat matriculat en Educació Infantil segons l'edat i el tipus de centre.
En percentatge

	Menors de 3 anys. Curs 1998/99		Educació Infantil Curs 1996/97		
	Públic	Privat	Públic	Privat concertat	Privat no concertat
Andalusia	9,4	90,6	78,1	0,9	21
Aragó		100	66,3	0,2	33,5
Astúries		100	73,3	0	26,7
Balears	30,9	69,1	60,8	2,4	36,8
Canàries	47	53	78	0	22
Cantàbria		100	66,5	1,1	32,4
Castella la Manxa	31,5	68,5	80,6	0,3	19,1
Castella i Lleó	36,8	63,2	71,9	1,3	26,8
Catalunya	36,1	63,9	54,7	0	45,3
C. Valenciana	39,1	60,9	68,4	1,8	29,8
Extremadura	9,5	90,5	82,2	0	17,8
Galícia			72	0	28
Madrid	57,3	42,7	60,3	0,5	39,2
Múrcia	68,2	31,8	76	0,6	23,4
Navarra			59,1	0	40,9
País Basc	73	27	52,9	45,6	1,5
La Rioja		100	64,8	2,8	32,4
TOTAL	43,8	56,2	67,6	2,8	29,6

Font: Elaboració Fundación Encuentro. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, *Estadísticas de la educación en España 1998-1999, 2001*; y Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, *Las cifras de la educación en España. Datos estadísticos. Edición 2000, 2000*.

Les diferències territorials s'observen, també, en la taxa d'escolarització dels nens i nenes de tres anys (taula 3), mentre a comunitats

autònomes com el País Basc, Catalunya o La Rioja la taxa d'escolarització en el curs 1999-2000 és del 100 % o similar, a altres regions com Andalusia, Galícia, Ceuta o Melilla no arriben al 80 % d'escolarització, on destaca Andalusia amb el 54 %. En canvi, la taxa d'escolarització en els quatre i cinc anys és del 100 % a quasi a totes les comunitats. Segons dades de la Fundación Encuentro, respecte al primer cicle d'educació infantil, l'objectiu de la LOGSE de convertir les antigues guarderies en escoles infantils s'ha quedat només en bones intencions.

Taula 3.
Taxa d'escolarització en el segon cicle d'educació infantil. Curs 1999-2000

Àmbit territorial	3 anys	4 anys	5 anys	3-5 anys
Andalusia	54,6	97,9	100	85,3
Aragó	97,2	99,9	99,9	99
Astúries	92,4	99,4	100	97,8
Balears	90,8	100	100	98,8
Canàries	87,5	100	100	96,7
Cantàbria	91,3	100	100	97,5
Castella Lleó	97,2	100	100	100
Castella la Manxa	93,3	100	100	100
Catalunya	99,3	99,9	100	100
Com. Valenciana	81,7	97	99,5	92,9
Extremadura	91,3	100	100	98,2
Galícia	76,1	97	100	92,5
Madrid	90,7	98	100	96,1
Múrcia	88,1	100	100	97,9
Navarra	98,3	100	100	99,6
País Basc	100	100	100	100
La Rioja	99,3	100	100	100
Ceuta	69,4	91,6	99,3	86,7
Melilla	69,2	79,7	84,7	77,7
TOTAL	83,6	99,2	100	94,8

Font: Informe Consell Escolar de l'Estat. Curs 1999-2000. Ministerio de Educación y Cultura.(2000)

II.2. Models organitzatius

Respecte als diferents models d'acolliment per als infants de zero a sis anys, és necessari fer una diferenciació entre els infants de zero a tres anys i els de tres a sis anys, coincidint amb els dos cicles d'educació infantil que regula la LOGSE.

Infants de zero a tres anys

Els models d'acolliment per a infants de zero a tres anys poden ser col·lectius o individuals, al domicili dels pares o al domicili d'un

altre professional. Els models d'acolliment col·lectius poden ser finançats en la seva totalitat per diner public, finançat en la seva totalitat per diner privat procedent de les famílies o amb finançament mixt: combinació de diner public i diner de les famílies. Els models d'acolliment individuals son finançats en la seva totalitat, en forma de diner o temps, per la família de la criatura.

Els models d'acolliment amb finançament public o mixt pertanyen a l'esfera monetària i dins l'esfera monetària a l'economia formal; mentre que els models d'acolliment amb finançament exclusivament privat poden pertànyer tant a l'esfera monetària com a l'esfera no monetària. En l'àmbit de l'esfera monetària poden pertànyer tant a l'economia formal com a l'economia informal.

Finançament públic

- *Gestió directa*

La gestió directament pública dels models d'acolliment dirigits a la petita infància va a càrrec de l'Administració local, que és la que té les competències al respecte. Majoritàriament s'ha de fer referència a les escoles infantils, ja siguin de zero a tres anys o de zero a sis anys, que són independents a l'escola primària i que ofereixen el servei de 9 a 12 i de 15 a 17 hores, de setembre a juliol.

Alguns ajuntaments ofereixen serveis educatius paral·lels a les escoles infantils, com el cas de les *Casas de los Niños* a la Comunitat de Madrid o els *Espais Familiars* a la ciutat de Barcelona. Aquest model es planteja com una iniciativa d'educació infantil complementària a la família i associada a un programa de formació per a pares, ja que ofereixen programes educatius per als nens i per als pares. S'incideix en la formació dels pares, mitjançant l'oferiment d'un procés formatiu a les famílies que els porti major coneixement dels nens, de les seves característiques i formes de reaccionar. Així doncs, s'estableix un compromís actiu dels pares en el projecte i la incidència d'aquest en la vida familiar. S'intercanvia informació entre els pares i els educadors, reflexionant conjuntament per la unificació de criteris educatius.

Tanmateix, en algunes ocasions les administracions locals ofereixen el servei de *ludoteca*. Té una intenció educativa, social i cultural. La seva funció és educar en el temps lliure dels nens a través de jocs i joguines. Es regeix per una programació anual, mitjançant una metodologia pedagògica concreta, amb professionals de l'educació al capdavant.

Finançament mixt

- *Gestió privada*

En aquest cas estariem parlant d'**escoles infantils privades concertades**. Encara que la concertació dels centres educatius de zero a tres anys no està prevista en el marc legislatiu, algunes comunitats autònomes han establert convenis amb aquests centres. La font de finançament de les subvencions, que no arriben al 50% del cost total, són o les comunitats autònomes o el Ministeri de Treball i Assumptes Socials del Govern central.

Les escoles infantils privades concertades adopten fórmula jurídica mercantil convencional, cooperativa de professionals, cooperativa de professionals i de pares o fundació.

Finançament privat

- *Esfera monetària*

Aquests serveis són privats no subvencionats; tot i que en alguns casos gaudeixen d'exempcions fiscals sobre les aportacions dels pares. Acostumen a tenir un cost elevat i no segueixen cap regulació explícita ni cap model educatiu ni pedagògic.

Economia informal

El **cangur** proporciona serveis al domicili del nen. Majoritàriament són noies joves, estudiants, sense estudis especialitzats en educació infantil, la funció de les quals és cuidar el nen o la nena durant unes hores determinades, ja sigui portant-los o anant-los a buscar a l'escola (quan aquests ja estan escolaritzats), o bé tenint-ne cura durant les hores que els pares treballen o quan els pares volen fer alguna activitat sense el seu fill o filla. És una opció que per la Unió Europea formaria part de l'economia informal o irregular ja que entre la persona que contracta el servei i la persona que realitza el servei no hi ha cap relació contractual o mercantil i normalment és un diner exempt de pagament d'obligacions fiscals. Tanmateix, a Espanya no es percep com a economia submergida, encara que dependent de les hores que la persona faci de cangur, molt probablement n'hauria de formar part. En els últims anys s'observa que moltes de les persones que treballen de cangur són immigrants.

Un altre servei a comentar és l'**acolliment a domicili**, és a dir, la persona que proporciona el servei, similar al que proporciona el cangur, però en el seu propi domicili.

Economia formal

En aquest punt s'ha de fer referència a diferents models d'acolliment, la major part dels quals, al no ser centres educatius, no reuneixen les condicions regulades per la LOGSE sobre espais i requisits mínims i sobre titulacions mínimes de professorat. En aquests centres es desenvolupa una tasca de «guàrdia i custòdia» basada més en l'atenció de cuidar que en l'educativa.

En primer terme cal parlar de les **guarderies infantils**, centres privats per a nens i nenes de zero a tres anys o de zero a sis anys. Anteriorment s'ha observat que en el curs 1998-1999, el 56 % dels menors de tres anys estaven escolaritzats en centres privats.

Posteriorment, sorgeixen iniciatives privades amb la intenció d'oferir un servei específic per als més petits en les hores que no s'estan a l'escola infantil. Aquestes ofertes proliferen sobretot a les ciutats, i podem distingir:

D'una banda el **parc infantil**, estructura de psicomotricitat on es paga per hores. Estan ubicats a les àrees metropolitanes, en espais tancats com els centres comercials o els cinemes per permetre als pares i mares realitzar les seves compres, veure una pel·lícula o practicar un esport. L'objectiu és entretenir els nens, per la qual cosa no necessiten cap programació ni metodologia pedagògica específica. L'equip de monitors és canviant, ja que predomina la contractació temporal o de pràctiques, i la seva funció és assegurar l'ordre i la seguretat. Molts dels parcs funcionen com a franquícies (Happy Parc o Xiquiparc), ofereixen serveis paral·lels com festes d'aniversari i tenen horaris amplis (de dilluns a diumenge de 10 a 21 hores). Un tipus especial està ubicat a establiments comercials, amb l'objectiu d'oferir gratuïtament un valor afegit al seu establiment, cuidant dels fills dels seus clients (IKEA).

Finalment, el servei de **ludoteca** pot ser ofert, també, des de l'àmbit privat.

- *Esguera no monetària*

El model més representatiu és la provisió oferta pels **avis**, tot i que també s'ha de considerar la importància dels veïns, coneguts i altres familiars. Ja s'ha exposat que l'estat de benestar espanyol es caracteritza pel predomini d'una estructura familiar en la qual prevalen els valors de solidaritat intrageneracional; de la qual cosa n'és un bon exemple la relació entre avis i nêts. En molts casos, són els avis els que cuiden dels seus nêts durant les hores en què els pares treballen. En l'actualitat és l'expressió d'oferta més important. No acostuma a haver-hi relació monetària, ja que és una feina que els avis fan de forma voluntària.

Infants de tres a sis anys

Ens centrarem en els models d'acolliment escolars ja que els models restants (cangur, parcs, ludoteques, etc.) són els mateixos que s'han analitzat en el tram d'edat de zero a tres anys.

En la majoria de casos, els centres educatius de tres a sis anys estan ubicats en el mateix espai que l'educació primària obligatòria. Poden ser de finançament públic o de finançament privat. La major part dels centres finançats públicament estan gestionats públicament, tot i que en algunes comunitats autònomes el govern subvenciona aules d'educació infantil de segon cicle a través de convenis amb centres privats, com passa en el cas del País Basc o Catalunya. La major part de les escoles privades concertades d'educació bàsica són catòliques, fenomen que s'estén també en segon cicle de l'educació infantil ja que comparteixen infraestructura.

II.3. Finançament

En referència a la inversió pública en educació infantil i a la despesa social dedicada a família i infants, Espanya es troba en una de les pitjors posicions dins el conjunt de països de la Unió Europea. La despesa pública en educació ha disminuït en els últims anys, com es pot observar a la taula 4, en la qual es fa palès un descens notable del percentatge de producte interior brut (PIB) destinat a educació (l'any 2001 només destinava el 4,5 % del PIB en educació). L'educació infantil és l'etapa en la que menys s'inverteix. Segons dades de l'OCDE (2000), l'any 1997 Espanya gastava 2.520 dòlars USA PPC per alumne, cosa que el converteix en el país de la Unió

Taula 4
Despesa pública en educació respecte al PIB (1)

Any	% PIB
1993	4,9
1994	4,8
1995	4,7
1996	4,7
1997	4,6
1998	4,6
1999	4,6
2000	4,5
2001	4,5

(1) PIB base 1995. Sistema Europeu de comptes. INE

Font: *El País* 14/03/02 a partir de «Datos y Cifras 2001-2002», MECDe INEbase

Europea que menys inverteix en educació infantil després de Portugal (taula 5).

Taula 5
Despesa en educació (pública i privada) per alumne. Dades 1997. Dòlars USA, PPC

Educació infantil	
Espanya	2520
Suècia	2943
França	3462
Alemanya	4288
Itàlia	4462
Regne Unit	5312
Portugal	2044
Holanda	3310
Irlanda	2559
Finlàndia	6340
Dinamarca	5487
Bèlgica	2768
Àustria	4867

Les dades són amb dòlars USA harmonitzats segons el poder de compra
Font: OCDE, 2000

Segons dades de l'any 1999 proporcionades per Eurostat, Espanya és el país de la Unió Europea que menys despesa social gasta en família i infància, un 2,1 %, quatre vegades menys que la mitjana europea, que és del 8,5 %. Actualment l'Estat només concedeix una ajuda mensual de 24,25 _ per fill menor de 18 anys a condició que la renda anual de la unitat familiar sigui inferior a 7.744,96 _ . En contraposició, comencen a sorgir ajudes directes de les comunitats autònomes a les famílies en funció del nombre de fills. A Navarra, Aragó, Galícia i Catalunya ja existeixen aquestes ajudes.

Costos de l'educació infantil

Entrant en l'anàlisi dels costos de l'educació infantil de zero a tres anys, aquests són compartits entre el govern estatal, autonòmic i local i les famílies . Els fons públics dels serveis per a menors de tres anys que depenen dels governs locals provenen principalment d'aquests, amb alguns fons addicionals que concedeixen les comunitats autònomes; fons que en total cobreixen el 80 % dels costos. Les tarifes de les llars d'infants públiques varien segons el municipi. Si ens fixem en el cas de Barcelona, el cost mitjà d'una plaça per infant a l'escola bressol és de 7.173,72 _ , dels quals l'Ajuntament paga el 69%, la Generalitat de Catalunya el 12% i les famílies usuàries el

19%. Així, el preu públic fixat és de 210 _ mensuals, dels quals 125 corresponen a l'escolarització i 85 al servei d'alimentació. A aquesta quota s'hi aplica una bonificació segons l'interval de renda de les famílies. L'horari és de 8 del matí a 17.30 de la tarda, amb dos mesos de vacances, de mitjan juliol a mitjan setembre.

D'altra banda, la principal font de finançament públic dels serveis dirigits per organitzacions privades són les comunitats autònomes o a vegades el Ministeri de Treball i Assumptes Socials (finançament que no arriba al 50% de cobertura de costos). D'aquesta manera, els pares paguen la meitat o més dels costos dels centres privats i menys del 20% en els centres públics (fet que depèn del nivell d'ingressos familiars, nombre de fills...). També existeixen exempcions fiscals per a les famílies amb fills menors de tres anys per a subvencionar els costos dels pares que utilitzen serveis de finançament amb fons públics o serveis privats.

Segons Franch i Muñoz (2000), el cost mitjà mensual per una família que porta la criatura entre 5 i 6 hores diàries és d'uns 150 _ al mes. Aquest cost representa al voltant del 15% del sou mensual mig d'una dona treballadora, que segons l'Enquesta d'Estructura Salarial de l'INE (1995) era de 1.058 _.

El Ministeri de Treball i Assumptes Social financia, mitjançant subvencions, un programa l'objectiu del qual és incrementar i millorar la qualitat de l'oferta de serveis d'atenció a la primera infància, així com de facilitar el compliment de la normativa vigent als ja existents. Es financien programes que suposin l'establiment de serveis nous, el manteniment dels ja finançats o l'adequació dels existents (en referència a les guarderies infantils laborals regulades l'any 1974) als requisits exigits per la LOGSE. Aquestes subvencions es destinen a les comunitats autònomes i a les escoles de 0 a 3 anys de titularitat municipal.

En definitiva, el Ministeri de Treball i Assumptes Socials i les comunitats autònomes cofinancien dos serveis destinats a la primera infància. D'una banda, els serveis de titularitat municipal, les escoles infantils. Les comunitats autònomes assumeixen la corresponsabilitat en el finançament del projecte en una quantia no inferior al 50 % del total, inclosa l'aportació de la corporació local titular del servei. Les subvencions es tramitaran segons uns requisits concrets entre els quals destaquen: la creació de serveis nous o l'ampliació de serveis ja existents com l'horari, el nombre de places o el grup d'edat, que es creïn en barris suburbials desafavorits socialment, que contribueixin a l'assentament de població d'àmbit rural o que s'implantin en zones de fort creixement demogràfic. D'altra banda, cal es-

mentar la transformació de les guarderies infantils laborals creades a partir de 1974 en escoles infantils. Aquests centres reben una subvenció per adequar-se a la normativa vigent, per ampliar l'horari, augmentar el nombre de places o cobrir completament el grup d'edat de zero a tres anys.

Es torna a observar una incoherència entre la regulació i la realitat: la legislació preveu unes normes que són impossibles de portar-se a terme si no s'actua ni es regula l'educació de zero a tres anys. Davant d'aquesta incoherència, el Consell Escolar¹⁰ recomana desenvolupar un Pla Estatal d'Educació Infantil que garanteixi l'existència de places en centres sostinguts amb fons públics per a tots els nens i nenes de zero a tres anys que ho demanin. Caldria establir també mesures que permetessin la permanència dels nens i nenes als centres abans i després de l'horari normal.

Fins aquí s'ha plantejat una situació de dèficit en el sector de serveis educatius i d'atenció dels infants de zero a tres anys. El poc finançament públic suposa que la major part dels centres siguin privats. Centres que d'altra banda s'han anat adaptant als requisits educatius plantejats per la LOGSE. Així doncs, la majoria de les famílies han de pagar més del 50 % del cost de l'educació dels seus infants. Tanmateix, la incompatibilitat dels horaris dels centres educatius amb els horaris laborals dels pares planteja una situació encara més extrema ja que s'han de comptabilitzar els costos dels serveis no escolars, majoritàriament privats, durant les hores que els nens no estan atesos a les escoles.

II.4. Qualitat

Des de mitjan dels anys vuitanta, l'objectiu fonamental de la política educativa de l'OCDE és augmentar la qualitat dels serveis d'educació i atenció a la petita infància. Segons alguns estudis, els nens que reben serveis i atenció d'alta qualitat en els primers anys tenen

10. El Consell Escolar de l'Estat és una figura organitzativa establerta per la LODE, actualment està format per 80 consellers representants dels diferents sectors de la comunitat educativa: professorat de l'ensenyament públic i privat, pares d'alumnes, alumnes, personal d'administració i serveis, titulars de centres docents, centrals sindicals, organitzacions patronals, administracions educatives, universitats i personalitats de reconegut prestigi. Elabora un informe anual sobre l'estat del sistema educatiu espanyol i configura un conjunt de recomanacions a les administracions educatives, als responsables polítics i als agents socials. Paral·lelament, cada comunitat autònoma disposa de Consell Escolar propi, configurat també pels diferents sectors de la comunitat educativa.

més habilitats cognitives i de llenguatge. A l'Estat espanyol els moviments de renovació pedagògica, molt actius a la dècada dels setanta, sobretot a Catalunya, introduïren nous mètodes pedagògics, noves teories psicològiques d'interpretació de l'infant o la formació especialitzada del currículum per a cada etapa educativa, encaminat cap un augment de la qualitat de les diferents etapes educatives i en concret de l'educació infantil. Algunes de les reivindicacions dels moviments de renovació pedagògica es recolliren a la LOGSE. Tanmateix, el concepte de qualitat en els serveis a la petita infància es defineix des de paràmetres educatius, obviant la qualitat en els serveis no educatius i informals que són de gran rellevància en el nostre país.

Un element molt relacionat amb la qualitat és l'avaluació dels serveis educatius i d'atenció a la petita infància. No existeix cap instrument avaluador específic pels serveis a la petita infància; únicament es pot fer referència al Consell Escolar de l'Estat i al Instituto Nacional de Calidad y Evaluación (INCE)¹¹.

En aquest sentit, l'any 1991 s'aproven dos decrets relacionats amb la qualitat de l'educació infantil. El primer¹² establia els aspectes bàsics del currículum per a nens de zero a sis anys, emfasitzant la corresponsabilitat entre la funció educativa dels centres infantils i la família. Segons aquesta norma, l'educació infantil ha de proporcionar experiències als nens que estimulin el seu desenvolupament personal complet. Seguint aquest precepte, es marquen finalitats pedagògiques que els infants hauran d'obtenir durant els sis anys d'educació infantil. Entre aquestes finalitats destaquen: actuar de forma cada vegada més autònoma en les seves activitats habituals, establir relacions socials amb els adults i companys, conèixer algunes manifestacions culturals de l'entorn, identificar i expressar les seves necessitats bàsiques.

El segon decret¹³ establia les normes mínimes que tots els centres han de complir respecte a l'espai, formació i nombre de treballadors dels serveis; un dels aspectes que es regula és el nombre d'alumnes establerts per cada educador:

11. L'INCE és un organisme dependent del Ministeri d'Educació i Cultura que es formà en l'àmbit de desenvolupament de la LOGSE, llei que en l'article 62 aborda directament el tema de l'avaluació del sistema educatiu.

12. El Reial decret 1333/1991, de 6 de setembre, pel qual s'estableix el currículum de l'educació infantil, determina els elements que han d'estar presents en l'oferta educativa dels centres per aquesta edat.

13. El Reial decret 1004/1991, de 14 de juny, estableix els requisits mínims dels centres que imparteixen educació infantil, tals com el nombre de nens per educador, ubicació dels locals, característiques de les sales, distribució dels espais, entre altres.

- 1 adult per 8 criatures menors de 12 mesos
- 1 adult per 13 criatures d'entre 12 i 23 mesos
- 1 adult per 20 criatures d'entre 24 i 35 mesos
- 1 adult per 25 criatures de 3 a 6 anys

Respecte a la qualificació i formació dels mestres, la LOGSE preveu que en l'educació infantil hauran de tenir la qualificació de mestres especialistes en educació infantil o professors d'educació general bàsica especialistes en preescolar, tècnics superiors en educació infantil o tècnics especialistes en jardí d'infància.

Amb aquests decrets, l'educació infantil s'entenia com una etapa integrada i coordinada amb l'etapa d'educació primària, estimuladora del desenvolupament personal i de benestar dels infants abandonant, així, l'objectiu assistencial propi de la Llei educativa vigent abans de 1990. Però s'ha de tenir en compte que no obstant aquests decrets i l'existència d'organismes dedicats a l'estudi de la qualitat i a l'avaluació del sistema educatiu, l'escàs pressupost impedeix la millora de la qualitat del sistema ja que no es poden desenvolupar els paràmetres d'actuació previstos o recomanats. A banda de l'escàs pressupost, ¿quins criteris de qualitat es poden aplicar en un sistema caracteritzat per una feble i gairebé inexistent provisió externa de serveis a la petita infància entre 0 i 3 anys?

En aquest punt, és necessari analitzar aquells serveis que atenen els nens i nenes amb algun tipus de discapacitat o problemàtica social. Aquests serveis no estan coordinats a l'àmbit estatal sinó que són prestats o bé per l'Àrea de Serveis Socials dels ajuntaments o bé per entitats no lucratives, amb finançament dels governs autonòmics. A tall d'exemple destaquem:

1. Els Centres de Desenvolupament Infantil i Atenció Precoç (CDIAP) a Catalunya, que es configuren com a serveis essencials tant pel que fa a la detecció com per començar a tractar una anomalia en els primers anys de vida d'un infant. El tipus d'atenció que s'hi ofereix va des del diagnòstic i l'orientació fins als tractaments específics o el suport a la integració socioeducativa.

2. Els Centres de Recursos Educatius per a Deficients Auditius (CREDA) són serveis educatius del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya que col·laboren amb els centres docents per tal que la tasca del professorat s'adeqüi a les necessitats educatives de l'alumnat amb deficiències auditives greus i permanents o amb trastorns del llenguatge.

3. Centres infantils o espais que presten serveis als infants amb risc d'exclusió social com els immigrants, fills de famílies desestruc-

turades, etc.

Tanmateix, l'avenç experimentat des del punt de vista legislatiu no sembla concordar amb una proliferació de serveis a la petita infància ni amb un increment dels recursos pressupostaris, ans al contrari. La responsabilitat respecte a l'educació i els serveis d'atenció recau a diferents nivells administratius poc coordinats entre si i la provisió des del sector privat està poc regulada. La manca de recursos i la feble voluntat política ha estat i és l'obstacle principal per a desenvolupar una política amb qualitat per a la petita infància.

PART 3. Principals factors de canvi

I. Transformacions de les estructures de funcionament familiar

I.1. Transformacions demogràfiques

L'extensió de l'etapa educativa i formativa, tant dels homes com de les dones, les noves expectatives vitals de les dones relacionades amb una vida professional prolifera han suposat un canvi en les pautes matrimonials, sobretot en les generacions més joves, amb la posposició del matrimoni. Aquest fet està molt relacionat amb la posposició de l'emancipació dels joves, que tenen una relació de dependència econòmica amb els seus progenitors deguda a l'extens període educatiu i a les dificultats de trobar un treball estable. D'aquesta manera, i sota els valors de solidaritat intrageneracional propis de la família espanyola, els pares suporten l'elevada taxa d'atur juvenil, mantenint els fills joves fins que aconseguen un treball estable. De la mateixa manera, a Espanya s'observa una tendència segons la qual fins que la dona no aconseguix una estabilitat dins el mercat de treball, que no acostuma a aparèixer fins als 30 anys, no es planteja ni casar-se ni tenir fills. Prefereixen emancipar-se més tard, cercant la independència com a individus, que dependre econòmicament de l'home.

Mentre que l'any 1970 l'edat mitjana de les dones espanyoles en el primer matrimoni era de 24 anys, l'any 1991 era de 26 anys. Aquest retard en la nupcialitat afecta notablement el de la maternitat i també a la disminució del nombre de fills per dona. En els últims anys Espanya ha passat de tenir una de les taxes de fecunditat més elevades a una de les més baixes d'Europa. L'any 1975 la taxa de fecunditat femenina era de 2,7 mentre que l'any 1997 era d'1,15. Aquest descens s'ha vinculat, des d'alguns àmbits, a l'augment de la

14. Per a més informació vegeu Alberdi (1999).

participació femenina al mercat de treball. No obstant això, si comparem la situació a altres països de la Unió Europea, veiem que a països com Suècia la taxa de participació de la dona és elevada (76 % l'any 1997) i en canvi no ha suposat un descens de la taxa de fecunditat (1,52 l'any 1997). Així doncs, el descens de la taxa de fecunditat s'explicaria pel poc suport que rep la dona quan s'integra en el mercat laboral i al poc desenvolupament dels serveis socials i personals prestats per l'estat de benestar.

I.2. Canvis a l'estructura¹⁴

Els canvis estructurals i sociodemogràfics dels últims vint-i-cinc anys, coincidents amb l'entrada a la democràcia, i les reformes legislatives han condicionat les transformacions al si de les relacions familiars i la configuració de nous models.

En els últims anys han augmentat el nombre de llars a Espanya, tot i que se n'ha reduït el tamany. La reducció del nombre de membres de la llar s'explica tant per la reducció del nombre de fills com pels canvis en els estils de vida; un d'aquests canvis és l'augment de les llars unipersonals: mentre l'any 1970 representaven el 7,5 % de les llars, l'any 1991 representaven el 13,3 %. No obstant això, les llars unipersonals espanyoles estan molt envellides i formades fonamentalment per persones vídues. D'altra banda s'han reduït les llars nombroses, les que tenen més de quatre membres, que han passat de ser el 18% l'any 1970 a només el 8% el 1991.

En referència a les formes de convivència, un dels canvis fonamentals del model familiar espanyol és el pas de la família extensa, en la qual conviuen diverses generacions, a la família nuclear de pares que viuen amb els seus fills. Predomina la forma de convivència basada en les relacions familiars primàries. Tot i el descens de la família extensa com a model de convivència, no significa que els llaços familiars s'hagin trencat. La xarxa familiar continua essent un element definitori del model familiar espanyol.

Un tret característic de les formes de convivència espanyoles és el predomini de llars nuclears, enteses com la convivència entre pares i fills. Segons Eurostat, l'any 1999 el 61 % de les llars estaven formades per una parella amb fills, l'11 % estaven constituïdes per una parella sense fills i el 6 % eren monoparentals. El predomini de les llars nuclears es pot entendre si tenim en compte el retard de l'edat d'emancipació dels fills que implica una ampliació del període de convivència amb els pares. Pel que fa a les parelles sense fills, són conseqüència de l'augment de l'esperança de vida que permet que es prolonguin els anys de convivència de la parella. Finalment, les llars

monoparentals es presenten en menor freqüència i la gran majoria estan formades per una persona vídua d'avançada edat, no per una persona de menys de 50 anys amb fills joves.

La forma de relació entre la parella més habitual a Espanya és el matrimoni, mentre que la cohabitació constitueix un fenomen minoritari, que es configura més com una segona oportunitat al matrimoni que com un període d'aprenentatge. Segons Eurostat l'any 1999 cohabitaven el 10 % de parelles espanyoles. Tanmateix, cal esperar que en els propers anys augmenti el nombre de parelles de fet. Actualment un altre fenomen en emergència ha entrat al si del debat públic, com és la demanda per part de col·lectius homosexuals de regular les parelles homosexuals equiparant els seus drets amb els de les parelles heterosexuales.

Finalment, cal esmentar el divorci com a mecanisme de ruptura en augment a la nostra societat. Si comparem la taxa de divorcialitat espanyola amb la resta de països desenvolupats, és relativament baixa, probablement perquè no fou regulat fins l'any 1981. Segons l'Enquesta Sociodemogràfica de l'Institut Nacional d'Estadística (1999) les separacions matrimonials augmenten un 50 % entre 1990 i 1997 i els divorcis un 47 %.

II. Mercat de treball i funcionament familiar

A partir dels anys vuitanta s'inicia, doncs, la incorporació al mercat de treball de la dona. La taxa d'activitat femenina s'incrementa cada any, fins i tot en períodes de recessió econòmica, tot i estar lluny encara de la taxa d'activitat masculina. En la taula 6 s'observa que mentre l'any 1990 la taxa d'activitat femenina rondava el 42 %, l'any 2000 la taxa era del 52 %, és a dir, en deu anys ha crescut en deu punts. No obstant això, la incorporació de la dona al mercat de treball no ha anat acompanyada d'una privatització de la vida de l'home que, en la majo-

Taula 6
Evolució de les taxes d'activitat femenina a Espanya¹

Any	%
1990	41.8 %
1992	43.1 %
1994	45.4 %
1996	47.0 %
1998	49.0 %
2000	52.1 %

1. Població activa total en percentatge de la població entre 16 i 64 anys.
Font: Enquesta de població activa (EPA). Instituto Nacional de Estadística.

ria de casos, no participa en les tasques domèstiques.

Tanmateix, és interessant observar la participació de la dona al mercat de treball segons el grup d'edat (veure taula 7), ja que per exemple l'any 1998 la major taxa d'activitat femenina es trobava en el grup de 25 a 34 anys, cosa que representa el 71 % de participació. Aquest fet pot semblar paradoxal ja que segons s'observa a la taula 8 és en aquest període que la dona decideix tenir els fills, element que indica que el tenir

Taula 7
Taxa d'activitat femenina segons grups d'edat

	Total	16-19	20-24	25-34	35-44	45-54	55-64
1977	32,6	46,2	54	32,2	28	27,5	22,6
1980	32,7	40,6	54,3	35,8	29,3	27,1	21,4
1985	34	31,6	54,1	46,8	32	25,1	19,8
1990	41,7	31,2	61,6	60,5	44,6	31,7	19,6
1995	46	22,9	57,7	67,6	56,6	39,6	19,7
1998	48,5	20,3	54,8	70,8	60,4	43,4	21,6

Font: Oliver Alonso, Josep (1998)

Taula 8
Edat mitjana de maternitat segons nombre de fills

	1r fill	2n fill	3r fill
1980	24,1	27,3	30,4
1985	24,9	27,9	31
1990	26,1	28,9	31,5
1995	27,7	30,3	32,2

Font: Moviment Natural de Població Espanyola (INE)

Taula 9
Hores setmanals de treball no remunerat (dones) 1985-1990

Règims liberals	
Canadà	32,8
Gran Bretanya	30
Estats Units	31,9
Règims socialdemòcrates	
Dinamarca	24,6
Noruega	31,6
Suècia	34,2
Europa continental	
França	36
Alemanya	35
Països Baixos	38,7
Europa meridional	
Itàlia	45,4
ESPANYA	45,8

Font: Esping-Andersen 1999

Taula 10
Mitjana d'hores treballades a la setmana per dones i homes ocupats amb fills menors de 3 anys. 1997

	Dones	Homes
Àustria	33,4	41,2
França	34	41,5
Alemanya	30,6	41,9
Itàlia	34	41,6
Espanya	36,2	42,5
Gran Bretanya	26	46,6
Holanda	20,7	40,7

Font: 1997 European Labour Force Survey data reported in Moss and Deven (1999)

fills no comporta un abandonament del lloc de treball. Ara bé, si que determina la sobrecàrrega que haurà de suportar la dona, ja que passa a ser responsable de l'atenció dels fills, ampliant així les hores de treball domèstic i havent-les de combinar amb l'activitat laboral (taula 9). Segons s'observa a la taula 10, l'any 1997 les dones ocupades amb nens menors de 3 anys a càrrec treballaven una mitjana de 36 hores setmanals. El període en el qual es decideix tenir fills, o quan els nens són petits i necessiten més atenció, acostuma a coincidir amb el moment àlgid de la carrera professional de les dones, tal i com s'ha vist a la taula 7. Segons Esping-Andersen (1999), Espanya és un país fortament familiaritzant, és a dir, la família realitza aquells serveis que en altres països desenvolupa o bé el sector públic o bé el sector privat. A Espanya, on la taxa d'activitat femenina està al voltant del 50 % l'any 2000, les dones tendeixen a treballar paral·lelament moltes hores setmanals en treball domèstic. La mitjana d'hores de treball no remunerat de les dones espanyoles s'aproxima a les 45 hores setmanals.

Un altre element que cal destacar com a obstacle de la conciliació entre la vida laboral i la vida familiar de la dona espanyola és el mercat de treball espanyol, caracteritzat per una escassa estabilitat laboral,

Taula 11
Evolució de la taxa d'atur

Any	Homes	Dones
1985	20.4%	25.4 %
1988	15.2%	27.7 %
1990	12.0%	24.2 %
1992	14.3%	25.6 %
1994	19.8%	31.4 %
1996	17.6%	29,6 %
1998	13.8%	26.6 %
2000	9.7%	20.5 %

Font: Enquesta de Població Activa (EPA). Instituto Nacional de Estadística.

precarietat i una elevada taxad'atur, sobretot femenina. La taula 11 mostra l'evolució de la taxa d'atur en el període 1985-1998, en què s'observa com la taxa d'atur de les dones sempre és més elevada que la dels homes; per exemple l'any 2000 la taxa d'atur femenina era del 20,5% respecte a la població activa, onze punts més que la masculina. Respecte a la contractació temporal, en el tercer trimestre de l'any 2002, un quart dels contractes formalitzats eren temporals i la resta indefinits. Els contractes laborals temporals són proporcionalment

Taula 12
Ocupats per tipus de jornada i sexe

	Homes	Dones	Total
Contracte indefinit	62.6%	37.4%	8590 (74.8%)
Contracte temporal	58%	42%	3972 (25.2%)
Total ocupats			15713

Font: Elaboració pròpia a partir de l'EPA 3r trimestre 2002

més nombrosos en les dones que en els homes (taula 12).

Pel que fa al contracte a temps parcial, l'any 1999 el 16 % de les dones espanyoles d'entre 25 i 34 anys ocupades tenien contracte a temps parcial (taula 13); essent aquest grup d'edat el més participatiu en el mercat de treball i el període en el qual la major part de dones decideixen tenir els fills. Aquestes dades demostren la poca incidència del contracte a temps parcial com a mecanisme de conciliació entre la vida familiar i la vida laboral a l'Estat espanyol. L'oferta predominant del mercat de treball espanyol és de llocs a temps complet davant la poca rellevància d'oferta de treballs a temps parcial. Alguns estudis han demostrat que a alguns països de la Unió Europea com Holanda, l'oferta de treball a temps parcial

Taula 13
Incidència del treball a temps parcial sobre el total de l'ocupació,
per 25-34 anys, 1990-1999 (ocupació a temps parcial/total ocupació)

	1990		1999	
	Homes	Dones	Homes	Dones
Dinamarca	5,3	27,1	6	24,4
França	2,7	20,4	5,4	27,7
Alemanya	3,3	30,9	5,6	30,3
Itàlia	2,3	9,6	3,9	17,1
Espanya	1,2	9,3	3,2	15,9
Gran Bretanya	1,3	38,6	3,8	35,8
Holanda	8,2	52,5	8,7	54,2
Suecia	5,2	39,4	7,4	32,1

Font: OECD full-time part-time (National) Employment outlook 2001.

resulta d'especial interès per a les dones amb càrregues familiars i es pren com un mecanisme d'incorporació de la dona al mercat de treball¹⁵.

Segons l'OCDE, l'any 1999 el 15,9% de les dones espanyoles tenien un contracte a temps parcial davant el 54,2% de les dones holandeses o entre el 32% de les sueques. De la mateixa manera, observant la taula 12 sembla que a Espanya la contractació parcial estigui penalitzada en comparació amb la resta de països europeus.

A Espanya el contracte a temps parcial està molt poc desenvolupat, probablement perquè fa molt difícil adquirir dret socials. Des del punt de vista contractual, s'estableix el dia/quota, que suposa que per formar un dia de cotització s'han d'agrupar les hores treballades. D'aquesta manera, és gairebé impossible arribar a computar els anys necessaris, 15 anys, per obtenir la pensió mínima de jubilació. Amb la legislació actual, les dones prefereixen el contracte a temps complet encara que sigui temporal o deixar de treballar.

La incorporació de la dona en el mercat de treball té fortes implicacions en les polítiques d'educació i atenció a la petita infància. Els serveis haurien de respondre a les necessitats del mercat laboral, tenint en compte els pares que treballen a jornada completa, flexibilitzant i ampliant els horaris d'atenció, fet que no es produeix.

III. Evolucions de l'Estat Social i del *Welfare Mix*

III.1. Evolució del dret i de la institució familiar¹⁶

La Constitució Espanyola de 1978 va iniciar un conjunt de canvis legislatius relatius al matrimoni i a la família que han marcat notablement els trets característics de la família espanyola actual. La Constitució Espanyola incorpora la idea d'igualtat entre home i dona i la igualtat de drets entre tots els fills prescindint de les situacions civils o de les relacions entre els seus pares. Permet, també, una varietat d'interpretacions sobre què és la família, obrint tot el ventall de possibilitats. A partir d'aquest marc legislatiu, se succeïren les reformes legislatives pertinents. La reforma més important fou la del Codi Civil de l'any 1981, que afectà diferents aspectes de les relacions fa-

15. Hi ha el perill que el treball parcial es feminitzi i es consolidi un rol determinat de dona com a responsable de les càrregues domèstiques i familiars i que només pot dedicar una part de la jornada al desenvolupament professional i a la vida pública.

16. Vegeu Alberdi (1999)

miliars. A partir d'aquest any, la dona esdevé subjecte de tots els drets de ciutadania, polítics, familiars i laborals. Es legalitza el divorci, trencant amb un model de família en el qual l'home era l'autoritat i la dona la dependent.

S'estableix una estructura igualitària de relacions entre l'home i la dona al si del matrimoni (fins al 1981 la dona no podia prendre decisions sobre els béns comuns ni propis que, amb el llaç matrimonial, passaven a mans del marit); ara, l'administració de béns familiars correspon a ambdós cònjuges i la dona té autonomia econòmica respecte al seu marit.

Pel que fa a la maternitat, la dona soltera embarassada pot demanar responsabilitats al pare de la criatura. Respecte als drets dels fills, des d'aquesta reforma la pàtria potestat és compartida entre els dos progenitors, pare i mare tenen la mateixa autoritat sobre els fills. S'igualen també els drets dels fills matrimonials i els no matrimonials, desapareixent la distinció entre fills legítims i fills il·legítims.

Els avenços en el marc legislatiu són, doncs, cabdals per transformar les pautes culturals de la societat. Espanya era un país caracteritzat per la desigualtat de gènere institucionalitzada a la família, per unes relacions familiars jeràrquiques i de dependència vers l'home i per un model de família estricta on només tenia cabuda la figura matrimonial. Un dels factors determinants, juntament amb els canvis estructurals i sociodemogràfics, ha estat la reforma legislativa. Tant la Constitució Espanyola com la reforma del Codi Civil han promogut un model de família més igualitari, tot i que encara persisteixen comportaments tradicionals. De la mateixa manera, es dóna preferència a la forma nuclear de les llars. El Codi Civil proposa la distribució igualitària de l'herència entre tots els fills, mentre que en el passat la família extensa estava directament relacionada amb la primogenitura, és a dir, els pares vivien amb el fill al qual deixaven l'herència.

III.2. Debats públics i noves finalitats de les polítiques de la petita infància

Com ja hem constatat, hi ha un dèficit en l'educació dels infants de zero a tres anys, agreujat per la inadaptació dels horaris dels centres educatius amb els del mercat de treball. Aquest dèficit suposa que siguin les xarxes familiars, sobretot els avis, i els models d'acolliment informals individuals com els cangurs, que no estan regulats per la legislació, els recursos als quals han de recórrer els

pares.

Els diferents nivells d'Administració pública comencen a percebre que els canvis socials dels últims anys, bàsicament la incorporació de la dona al mercat de treball, el descens de la fecunditat o l'augment del nombre de famílies monoparentals impliquen un increment de necessitats que haurien de comportar una acció pública. D'una banda, la necessitat de potenciar la corresponsabilitat entre pare i mare davant les tasques de la llar i la conciliació de la vida familiar amb la vida laboral de la dona i de l'home. D'altra banda, cobrir la demanda cada vegada més intensa de serveis socials i personals, com són els d'atenció a la petita infància.

Segons l'OCDE (2001), les polítiques d'atenció i educació a la petita infància s'haurien de considerar com una part d'un sistema per potenciar el benestar dels més petits i de les seves famílies, i haurien d'esdevenir també un incentiu per conciliar la vida familiar i la vida laboral, no solament de les dones sinó també dels homes. A Espanya, però, com s'observarà més extensament en el proper apartat, els models d'acolliment que permeten conciliar la vida familiar amb la vida laboral són gairebé inexistents. A més, el percentatge del PIB dedicat a la família és ínfim: l'any 1992 Espanya dedicava només el 0,04 % del PIB a despeses en serveis per a les famílies, davant el 2,57 % que hi dedicava Suècia (taula 16).

Espanya és un país on la legislació per conciliar la vida familiar amb la vida laboral és limitada, ja que només considera les 16 setmanes de permís, i on els serveis públics d'educació i atenció a la petita infància estan poc desenvolupats, per no dir que són gairebé inexistents. A conseqüència de la feblesa de la política familiar de l'estat de benestar espanyol, romanen els valors relacionats amb la família extensa, xarxes de parentiu, que funcionen com a xarxes d'intercanvi de serveis personals i prestacions socials entre diferents generacions (atenció als més petits o a la gent gran, entre altres) i sorgeixen iniciatives de la mateixa societat civil que s'organitza per cobrir

Taula 14
Taxa de fecunditat femenina. 1970-1997

	1970	1980	1990	1997
Espanya	2,9	2,2	1,36	1,15
Alemanya	2,03	1,56	1,45	1,36
Suècia	1,92	1,68	2,13	1,52
Gran Bretanya	2,43	1,9	1,83	1,71
França	2,47	1,95	1,78	1,71

Font: Eurostat 1999

Taula 15
Taxa de fecunditat segons edat. 1999

Total	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
1.07	0.02	0.06	0.42	1.23	1.74	2.01	2.36

Font: Enquesta de Fecunditat (INE)

Taula 16
Despeses en serveis familiars com a percentatge del PIB. 1992

Suècia	2,57
Alemanya	0,54
Espanya	0,04
Dinamarca	1,98
França	0,37
EEUU	0,28
Gran Bretanya	0,48
Itàlia	0,08
Portugal	0,16

Font: Esping-Andersen 1999

aquelles demandes no cobertes per l'estat.

Les transformacions fins aquí analitzades han generat necessitats en el camp dels serveis socials i personals, en què l'atenció a la petita infància n'és una d'elles. La decisió de tenir fills està condicionada, en gran mesura, a les prestacions i als serveis públics dirigits a la petita infància, mecanismes que permeten conciliar la vida laboral amb la vida familiar. No obstant això, fins l'actualitat les administracions públiques han estat incapaces de proporcionar una resposta a una demanda emergent.

Els serveis d'atenció i educació a la petita infància a Espanya reflecteixen una opció política determinada a través del rol que prenen tant el Govern com els serveis públics. En apartats anteriors s'ha comentat que l'escolarització de tres a sis anys està garantida pel servei públic a tot el territori, tot i no ser considerada per la LOGSE (1990) com una etapa educativa obligatòria. No obstant el gran esforç polític i social per la universalització de l'educació infantil de segon cycle —tot i la dificultat observada en les criatures de tres anys—, no es garanteix l'accés a l'educació dels infants de zero a tres anys. En aquesta etapa la major part de centres són privats.

A part de l'escolarització, cal afegir que l'augment de la demanda de serveis en horari no escolar, per tal de poder conciliar la vida familiar amb la vida laboral, no té una resposta eficaç per les administracions públiques. L'elevada demanda i la poca provisió de serveis públics ha suposat un increment dels serveis desenvolupats en l'es-

fera monetària tant individuals (cangurs) com col·lectius (esplais, ludoteques...), juntament amb la provisió de serveis per part de la família, sobretot els avis. Serveis que no estan regulats i que per tant no estan obligats a seguir paràmetres ni criteris pedagògics. A Espanya, doncs, s'ha optat per un model d'atenció individual, poc sensibilitzat en la universalització dels serveis educatius en el sector d'edat de 0 a 3 anys.

A partir de l'any 2002 i per primera vegada en la història recent d'Espanya, les polítiques familiars i d'atenció a la infància comencen a tenir lloc en el debat polític. Probablement, l'equiparació de tota política familiar amb el franquisme i les característiques d'un règim de benestar centrat en la universalització de la sanitat i de l'educació obligatòria (a partir dels 6 anys) i en les prestacions pels aturats han eclipsat qualsevol intent de realitzar una política pública entorn la petita infància (Valiente 1997). La pressió dels sindicats, partits polítics i moviments socials ha estat gairebé inexistent, tot i que en els últims anys la situació s'ha fet insostenible, sobretot en l'àmbit municipal. La demanda constant de les famílies de crear una xarxa d'escoles infantils públiques i les dades estadístiques, que presenten un clar descens de la fecunditat, han fet esclatar un debat que engloba tot el ventall polític i que ha tingut els primers resultats.

En l'àmbit estatal, el Govern ha endegat dues reformes que afecten notablement la petita infància:

1. Reforma de l'impost sobre la renda de les persones físiques (IRPF). Aquesta reforma, elaborada pel Ministeri d'Hisenda, entrarà en vigor l'1 de gener del 2003. Un dels seus objectius és augmentar els incentius perquè les dones s'incorporin al mercat laboral i perquè la maternitat no suposi un cessament de l'activitat laboral de la dona. Inclou una ajuda mensual de 100 _ per a les dones treballadores amb fills menors de 3 anys. Aquesta ajuda s'ingressarà mensualment a les dones treballadores encara que aquestes no tinguin obligació de declarar l'IRPF pel fet que els seus ingressos estan per sota els mínims de l'impost. Aquesta transferència es complementa amb la deducció en la base de l'IRPF de les mares o pares amb fills menors de 3 anys en referència a l'atenció d'aquests.

2. Llei de qualitat de l'ensenyament (projecte de llei en fase d'aprovació). L'aprovació d'aquesta llei pot suposar dos grans canvis pel que fa a l'educació infantil. En primer lloc, es pretenen generalitzar els concerts educatius amb centres privats que ofereixen educació infantil de 3 a 6 anys. Preval la concertació davant la creació de noves places a les escoles públiques. En segon terme, mentre la LOGSE (1990) considerava l'etapa infantil 0-6 com una etapa educa-

tiva diferenciada en dos cicles, la nova llei trenca amb aquesta premissa i reintrodueix el nivell educatiu-assistencial en el primer cicle d'educació infantil, anomenat «Educació preescolar».

En l'àmbit autonòmic, destaca la Llei de conciliació de la vida familiar i laboral aprovada pel Parlament de Catalunya i que entrà en vigor el passat 1 de maig del 2001. Segons aquesta llei, els funcionaris catalans amb fills menors d'un any podran reduir en una tercera part la seva jornada laboral sense que això suposi una reducció salarial. Això suposarà que, després de les 16 setmanes de baixa per maternitat, els funcionaris que ho desitgin podran demanar 38 setmanes més de reducció de jornada.

Cal destacar, finalment, una iniciativa legislativa popular que diverses entitats de l'àmbit educatiu català, sindicats i partits d'esquerra, presentaran al Parlament de Catalunya per ampliar l'oferta pública d'escoles bressol i per impulsar un debat sobre la qualitat de l'educació infantil.

III.3. Regulació local i *welfare mix*

A partir del curs 1998-1999, es produeix un canvi en les relacions existents entre les diferents administracions educatives. S'observa una descentralització cap als municipis dels serveis educatius de zero a tres anys, que hauria de respondre a l'oportunitat que tenen els governs locals, sobretot per qüestions de proximitat, per resoldre les necessitats de la ciutadania. L'esmentada descentralització de les comunitats autònomes cap a les corporacions locals es portarà a terme depenent de la decisió política de la comunitat autònoma i es canalitzarà a través de la delegació, l'emparament de gestió, la subscripció de convenis o la creació de consorcis. Els municipis són lliures de contractar serveis privats (proveïdors que han d'estar regulats de la mateixa manera que els serveis públics per tal de mantenir la qualitat).

No obstant això, la descentralització de les competències educatives dels nens de zero a tres anys cap als municipis no ha anat acompanyada d'un augment de recursos per aquest nivell administratiu. Com a conseqüència, els municipis es veuen incapaços de resoldre les demandes de les famílies i dels infants que requereixen aquest servei. D'altra banda, la poca oferta ha condicionat que les escoles infantils gestionades pels municipis facilitin l'escolarització als infants provinents de famílies més necessitades segons el nivell de renda.

S'observa, doncs, la inexistència d'un pla coordinat territorial-

ment de serveis públics per a la petita infància. En ser una etapa no obligatòria, l'Estat i les administracions autonòmiques han deixat en mans dels municipis la responsabilitat de la seva provisió. La manca de finançament dels municipis i la seva voluntat política seran determinants a l'hora de prestar serveis a la petita infància. Aquest procediment comporta greus conseqüències respecte al dret a l'educació, ja que converteix la provisió de serveis educatius i d'atenció a la petita infància en una font de desigualtats socials.

PART 4. Conclusió: noves pràctiques i models emergents

Espanya comença a construir el seu estat de benestar en paral·lel a la construcció i consolidació del sistema democràtic. Aquesta fase coincideix amb una època de crisi i transformació de tot el model de creixement econòmic que havia funcionat fins a principis dels anys setanta. Significa que Espanya consolida una democràcia política i construeix un estat de benestar en un entorn caracteritzat per la taxa de desocupació més elevada del conjunt de països de la Unió Europea. A principis dels anys setanta la despesa pública solament representava el 26 % del seu PIB. En el curs d'aquests vint-i-cinc anys Espanya dissenya i fa complir un sistema fiscal que permet augmentar el nivell d'ingressos i per tant de despesa. L'any 2001 el nivell de despesa pública va representar el 40 % del PIB. Aquesta estratègia es desenvolupa amb la construcció d' un estat configurat per disset comunitats autònomes conjuntament amb les corporacions municipals. Ambdues administracions són les encarregades de la prestació de serveis a les persones: sanitat, educació, serveis socials o cultura.

La crisi d'ocupació es manté ben bé fins l'any 1998, quan Espanya torna a assolir el nivell de llocs de treball que disposava l'any 1974. Aquesta crisi condiciona notablement el perfil d'estat de benestar.

En aquest escenari econòmic es va construir un model d'estat del benestar on les transferències econòmiques al cap de família van estar garantides com a conseqüència de considerar la família com la unitat de producció més eficient. Aquest model ha permès una qualitat de vida bona però amb certs costos d'oportunitats. Dos d'aquests costos són el no foment de la independència de les persones joves de la llar familiar i la perduració de la dona com a mestressa d'aquesta unitat productiva.

Mentre la classe política consolidava el sistema democràtic i for-

java els pilars d'un determinat model d'estat del benestar, el teixit productiu del país s'endinsava en un procés de transformació. A partir dels anys vuitanta, les dones optaren per la incorporació decidida al mercat de treball, ¿quina es la resposta de les dones en el curs del darrers vint anys a la insuficient oferta de serveis a la família?

Les dones han fet la seva revolució silenciosa tenint com a resultat l'ajornament de la decisió de tenir fills, un descens de la taxa de fecunditat i una reducció del nombre de membres que formen una família. És una revolució silenciosa que s'inicià a principis dels anys vuitanta, de la qual ara els ciutadans espanyols comencen a veure'n els costos que ha comportat per a la societat. És per aquesta raó - que té costos per a tota la societat-, que sorgeix la preocupació i la necessitat de desenvolupar de forma decidida una política de família, entenent la família com una unitat clau d'interès general i, per tant, d'interès públic. Aquest discurs ha estat assimilat pels diferents partits polítics de l'arc parlamentari, tant el que governa com els de l'oposició. No obstant això, com deixa palès aquest informe, probablement no siguin necessàries noves reglamentacions en aquest àmbit d'actuació, sinó que el que es requereix són aplicacions pressupostàries. En aquest país s'han elaborat lleis magnífiques però amb recursos insuficients per al seu total desenvolupament, fet que evita l'aplicació de la normativa.

La incorporació de la dona al mercat de treball i les transformacions de l'estructura familiar tenen conseqüències importants per al sistema de provisió de serveis socials i personals dirigits als membres de la família espanyola. Aquesta té la necessitat de comprar serveis de cura per a les persones grans, infants i discapacitats membres de la família. Tal com assenyala aquest informe, els serveis públics existents són insuficients i en la majoria de casos de caire assistencial, és a dir, tenen una forta significació de serveis socials regits pel criteri de renda familiar, fet que exclou a la gran majoria de les famílies de poder fruit d'aquests serveis públics.

Com a conseqüència, s'ha registrat un fort desenvolupament de l'oferta privada formal, però sobretot informal, i s'han mantingut les relacions de voluntariat entre diferents generacions de dones d'una família. L'oferta privada formal en l'àmbit de l'acolliment d'infants de zero a tres anys té un cost elevat per a una família treballadora. A més a més és insuficient ja que els horaris dels pares no coincideixen amb els horaris de les escoles infantils. A Espanya l'horari laboral acostuma a ser partit -de les 9 a les 14 h. i de 16 a 19 h-, de tal forma que els pares necessiten el servei complementari dels avis i/o de la cangur. En termes pràctics resulta més assequible que la dona

es quedi a casa fins que la criatura tingui tres anys, però això té un veritable cost d'oportunitat en la seva carrera professional; la qual cosa té com a conseqüència que les dones aplacin cada dia més el naixement de la seva primera criatura.

En resum, a l'Estat espanyol són raons objectives les que en el present fan urgent la necessitat de gestionar una política de família basada en una percepció positiva d'aquesta institució. Ara bé, destinar recursos públics al finançament de les polítiques de família vol dir reestructuració de la distribució de la despesa pública i/o increment dels ingressos públics i/o augment de la productivitat del país. Probablement l'augment de la productivitat, la reducció de les taxes d'atur i els futurs hipotètics de creixement econòmic, conjuntament amb un augment de la comprensió ciutadana del paper clau que aconsegueix en la nostra societat la unitat de suport que és la família, són elements que han de facilitar a curt o mitjà termini una reconfiguració del model de benestar espanyol on les transferències econòmiques en concepte de pagament per subsidis d'atur puguin convertir-se en recursos públics. Recursos que d'altra banda s'haurien de destinar a finançar estructures gestionades de forma integrada i en col·laboració amb els altres actors locals de suport a la família en la cura de criatures de zero a sis anys.

Glossari

Asil. Serveis públics predominants en l'etapa franquista. Estaven dirigits als infants de les classes més desfavorides i destacaven pel seu caràcter assistencial. Es configuraven com a refugis per a la població infantil desproveïda d'atenció domèstica i estaven gestionats majoritàriament per entitats confessionals i privades

Casa de nens o Espai familiar. Es planteja com una iniciativa d'educació infantil complementària a la família i associada a un programa de formació per a pares, ja que ofereixen programes educatius per als nens i per als pares. S'incideix en la formació dels pares, oferint un procés formatiu a les famílies que els porti major coneixement dels nens, de les seves característiques i formes de reaccionar.

Cangur. Model d'acolliment privat i individual, no regulat. Proporciona serveis al domicili del nen. Majoritàriament són noies joves, estudiants, sense estudis especialitzats en educació infantil, la funció de les quals és cuidar el nen o la nena durant unes hores determinades, ja sigui portant-los o anant-los a buscar a l'escola (quan aquests ja estan escolaritzats), tenint-ne cura durant les hores que els pares treballen o quan els pares volen fer alguna activitat sense el seu fill o filla

Educador. Tècnic especialista en educació infantil que treballa en escoles infantils de 0 a 3 anys. Es requereix un any de formació a partir dels 18 anys.

Escola infantil 0-3. Centre per a criatures de 0 a 3 anys, normalment independent de l'escola primària i obert durant tota la jornada de setembre a juliol.

Escola infantil 3-6. Centre per a criatures de 3 a 6 anys, generalment ubicat en els locals de l'escola primària. Resta obert durant tota la jornada, i segueix el mateix horari escolar (de 9 a 12 i de 15 a 17), de setembre a juliol.

Escola infantil 0-6. Centre per a infants de 0 a 6 anys; independent de l'escola primària, resta obert de setembre a juliol.

Escola bressol - Llar d'infants. Similar a l'escola infantil 0-3, és un concepte utilitzat a Catalunya des de l'any 1983 quan tots els centres educatius passaren a dependre de les autoritats educatives catalanes. Està relacionat directament amb els moviments de renovació pedagògica.

Esplai. Els esplais apareixen a Catalunya a finals dels anys seixanta amb l'objectiu de dinamitzar el temps lliure d'infants i joves, atenent la demanda de les famílies i de la comunitat educativa i del lleure. Són serveis no lucratiu, subvencionats per les administracions locals o pels mateixos membres.

Guarderia infantil. Centres privats per a nens i nenes de 0 a 3 anys o de 0 a 6 anys. Normalment no estan vinculats a l'escola primària. Ofereixen jornada completa, amb horaris extensos, de setembre a juliol.

Guarderia laboral. La finalitat d'aquests centres és d'una banda la custòdia i l'atenció dels fills menors de 6 anys durant les hores de treball de les mares treballadores per compte aliè, i d'altra banda l'educació preescolar.

Jardí d'infància. Etapa de l'educació preescolar per a nens de 2 i 3 anys, on la formació «tindrà un caràcter similar a la vida a la llar».

Mestre. Tècnic especialista en educació infantil que treballa en escoles infantils. Es requereixen tres anys de formació, com a mínim, a partir dels 18 anys.

Monitor. Persona que treballa amb nens i nenes de totes les edats en serveis d'atenció a l'aire lliure. No s'exigeix titulació.

Parvulari: Etapa de l'educació preescolar, dirigida a nens de 4 i 5 anys, amb l'objectiu de promoure les virtuositats del nen. La formació, però, no es basa en cap mètode científic o pedagògic.

Preescolar. La LGE va introduir per primera vegada l'educació preescolar com un nivell específic del sistema educatiu espanyol. L'educació preescolar, de caràcter voluntari, comprenia dues etapes que es desenvolupaven al jardí d'infància i a pàrvuls.

Règim de concerts. Model d'ajuts públics als centres privats d'ensenyament obligatori. Actualment algunes comunitats autònomes concerten centres privats d'educació infantil. Consisteix en la formalització d'un acord entre el titular de l'establiment privat i l'administració educativa. En aquest acord s'estableixen drets i obligacions recíproques, l'Administració es compromet a finançar l'establiment i el centre sempre i quan aquest garanteixi la gratuïtat de l'ensenyament (en la realitat es generen mecanismes de finançament indirectes) i l'aplicació de criteris d'admissió d'alumnes similars als dels centres públics.

Servei de menjador. És un servei que es proporciona majoritàriament a les escoles d'ensenyament obligatori, que també poden incloure escola infantil de 3 a 6 anys. En molts casos és un servei proporcionat per entitats no lucratives que consideren la pausa escolar del migdia com un espai educatiu important.

Tècnic superior en educació infantil. Tècnic especialista en educació infantil que treballa en escoles infantils. Un o dos anys de formació a partir dels 16 anys.

Bibliografia

- ADAM, P (1997). «Mobility of married women. Non-parametric analysis of labour force transitions in Spain». Dins: *IGIER WORKING PAPER*, 112.
- ALBERDI, I (1999). *La nueva familia española*. Madrid: Taurus.
- BONAL, X (1998): «La política educativa: dimensiones de un proceso de transformación (1976-1996)». Dins: SUBIRATS, J I GOMÀ, R (coord.). *Políticas públicas en España: contenidos, redes de actores y niveles de gobierno*. Barcelona: Ariel.
- BRULLET I PARELLA (2001): «Polítiques de serveis a les famílies: residualitat pública en un context cultural familiarista». Dins: SUBIRATS, J I GOMÀ, R (coord.). *Govern i polítiques públiques a Catalunya (1980-2000)*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona i Serveis de Publicacions de la UAB.
- CARPIO, M (ed.) (1999). *Política fiscal y familia*. Madrid: Fundación Argenta-ria/Visor.
- CHINCHILLA, N I POELMANS, S (2001). «Políticas familiarmente responsables. Con- ciliar trabajo y familia. ¿Una preocupación en las empresas españolas?».
- COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS (1990). *La atención de la infancia en las Comunidades Europeas 1985-1990*. Cuadernos de Mujeres de Eu-ropa, 31.
- COMISIÓN EUROPEA. Revisión de los servicios infantiles en la Unión Europea 1990-1995. Dirección General V. Empleo, Relaciones Laborales y Asun- tos Sociales.
- COMISIÓN EUROPEA (1996) *Objetivos de calidad en los servicios infantiles*. Red de atención a la Infancia.
- COMUNIDAD DE MADRID (1989). *Modelos y experiencias de educación infantil*. Congreso Internacional de educación Infantil. Madrid, 7-11 de noviembre.
- DIARIO OFICIAL DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS (1992): Recomendaciones del Consejo sobre el cuidado de los niños y de las niñas. 31.03.1992
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA (2001a). *La educación de los más pequeños, estudio sobre servicios para la infancia. Análisis de la demanda y de la oferta de servicios educativos, orientaciones y propuestas para la intervención mu- nicipal*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA (2001b). Ponències 10a Escola d'Estiu de Serveis So- cials: Les Famílies. Diputació de Barcelona.
- EL PAÍS* (06/04/2002). «Iniciativa legislativa popular para obligar a construir 30.000 plazas de guardería».
- EL PAÍS* (21/03/2002). «Zapatero propone dar 3000 euros por el segundo hijo y 6000 por el tercero».
- EL PAÍS* (20/03/2002). «El PSOE incluye la baja de 4 semanas por paternidad en su oferta electoral.»
- EL PAÍS* (14/03/2002). «El esfuerzo público en educación descende casi 3000 millones de euros en siete años».
-

- EL PAÍS (23/02/2002). «España es el país de la UE que menos ayuda a la familia, según Eurostat».
- ESCOBEDO, A. (2002). «Les llicències parentals i l'atenció infantil als menors de tres anys a Catalunya». Dins: FLAQUER, Ll. (coord.) *Informe sobre la situació de la mfamília a Catalunya, un intent de diagnòstic*. Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social: Barcelona.
- ESCOBEDO, A. (2001): «The case of Spain». Dins: BEHNING, U., i SERRANO PASCUAL, A. (ed.). *Gender Mainstreaming in the European Employment Strategy*. Brussels: European Trade Union Institute.
- ESPING-ANDERSEN, G (1993). *Los tres mundos del Estado del bienestar*. Valencia: Fundació Alfons el Magnànim.
- ESPING-ANDERSEN, G (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- EUROSTAT (1999). *Demographic Statistics: Data 1995-1998*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- FLAQUER, Ll. (2000a): *Family policy and welfare state in sothern Europe*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- FLAQUER, Ll. (2000b). *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada*. Barcelona: Fundació La Caixa.
- FLAQUER, Ll (1998). *El destino de la familia*. Barcelona: Ariel.
- FUNDACIÓN ENCUENTRO (2002). *Informe 2002*. Madrid: Fundación Encuentro.
- FRABBONI, F (1988). *La educación del niño de 0 a 6 años*. Madrid: Cincel
- FRANCH, M; MUÑOZ, P (2000). «Escoles bressol». Dins: *Cooperatives de Treball*, núm. 3.
- GARRIDO MEDINA, L (1998). «La ocupabilidad en la familia». Dins: *Papeles de Economía Española*, 77.
- HANTRAI, L. I LESTABLER, M. T. (1996) *Families and Family Policies in Europe*. London and New York: Longman.
- IGLESIAS DE USSEL, J. (1998) «La producción de la familia en España». Dins: *Papeles de Economía Española*, 77.
- IGLESIAS DE USSEL, J. I MEIL LANDWERLIN, G. (2001) *La política familiar en España*. Barcelona: Ariel.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1985, 1988, 1990, 1992, 1994, 1996, 1998, 2000). *Encuesta de Población Activa*. Madrid: Instituto Nacional de Estadística.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1991). *Censo de Población y Viviendas*. Madrid: Instituto Nacional de Estadística.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1980, 1985, 1990, 1995). *Movimiento Natural de Población Española*. Madrid: Instituto Nacional de Estadística.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1999). *Encuesta de fecundidad*. Madrid, Instituto Nacional de Estadística.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (2002). *Datos y Cifras 2001-2002*. Madrid: Instituto Nacional de Estadística.

- LATTA, M. O'CONGHAILE, W (1999). «Aspirations, restrictions and choices – how women and men combine life and work in the EU». European Foundation for the improvement of living and working conditions. Background document to the speech in the Ministerial Conference on Equality for Women and Men in Employment Policies.
- LEWIS, J. (1992). «Gender and the Development of Welfare Regimes» Dins: *Journal of European Social Policy* 2.
- LÓPEZ, T. (1996). *La protección social a la familia en España*. Madrid: Fundación BBVA.
- MINISTERIO ASUNTOS SOCIALES (1992) *Análisis de la demanda de servicios para la primera infancia*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.
- MINISTERIO ASUNTOS SOCIALES (1994) *Los servicios de atención a la primera infancia. Necesidades del grupo familiar*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.
- MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CULTURA (1985-2001). *Estadística de Enseñanza*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura.
- MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CULTURA (1995-2000). *Informe del Consejo Escolar del Estado*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y ASUNTOS SOCIALES (2001). Plan Integral de Apoyo a las Familias para 2001-2004.
- MORENO, G. I TOHARIA, L. (1998) «Mujer, familia y movilidad en España. Un estudio basado en la EPA longitudinal, 1987-1998». Dins: *Papeles de Economía Española*, 77.
- MOSS, P. (1990a). *Cuidado de los hijos e igualdad de oportunidades. Red Europea de formas de atención a la infancia*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.
- MOSS, P. I PHILLIPS, A. (1990b) «Ser infant a Europa avui». Dins: *Revista Temes d'Infància* 15. Barcelona: Associació Rosa Sensat.
- MOSS, P. I DEVEN, F. eds.(1999). *Parental Leave: progress or pitfall? Policy and Research issues in Europe*. Brussel: Vlaamse Gemeenschap.
- OECD (2001a). Starting Strong: Early Childhood Education and Care.
- OECD (2001b). Employment outlook 2001.
- OECD (2000) Employment outlook 2000.
- ÓDENA, P. (1987). «L'infant: L'escola bressol». Dins: *Temes d'Infància* 4, Associació Rosa Sensat.
- OLIVER, J; RAYMOND, J L (1998) «Ahorro, estructura demográfica y transferencias públicas en España 1990-2030». Dins: *Papeles de Economía Española* 77.
- PAZOS, M (1999) «El gasto público en política familiar: algunos elementos para un balance». dins: *Papeles de Trabajo* 11/99. Instituto de Estudios Fiscales. Ministerio de Economía y Hacienda.
- PÉREZ-DÍAZ, V., CHULIÁ, E., VALIENTE, C. (2000). *La familia española en el 2000. Innovación y respuestas de las familias a sus condiciones económicas, políticas y culturales*. Madrid: Fundación Argentaria.
-

- SARASA, S I MORENO, L (comp.) (1995). *El Estado del bienestar en la Europa del Sur*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas con la colaboración del Ministerio de Asuntos Sociales.
- TRIFILETTI, R. (1999). «Southern European Welfare Regimes and the Worsening Position of Women». Dins: *Journal of European Social Policy* 9.
- UNICEF (2001). *Estado mundial de la infancia 2001*.
- VALIENTE, C. (1997). «Políticas de cuidado de niños». Dins: *Papers, Revista Sociológica* 53.
- VIDAL, I. I BALCELLS, F. (1996). *Mujer y trabajo, aspectos económicos de una discriminación*. Barcelona: Institut d'Estudis Laborals, Universitat de Barcelona.
- VIDAL, I. (1999) «Les entreprises sociales espagnoles: une identité en devenir». Dins: *Économie et Humanisme*, 347.
- VIDAL, I. (2000) «Social enterprise as an active employment policy instrument: Spanish case». Paper presentat al Fourth International Research Symposium on Public Management (IRSPMIV). University of Erasmus, Rotterdam, Netherland 13-14 April.

Recull normatiu

Llei 14/1970, de 4 d'agost, general d'educació i finançament de la reforma educativa.

Llei 1/1990, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu.

Llei orgànica 8/1985, de 3 de juliol, reguladora del dret a l'educació.

Llei 39/1999, de 5 de novembre, per promoure la conciliació de la vida familiar i laboral de les persones treballadores.

Llei 25/1971, de 19 de juny, de protecció a la família nombrosa.

Llei 8/1998, de 14 d'abril, d'ampliació del concepte de família nombrosa.

Reial decret legislatiu 1/1995, de 24 de març, pel qual s'aprova el text refós de la Llei de l'Estatut dels treballadors.

Reial decret 1330/1991, de 6 de setembre, pel qual s'estableix el currículum de l'educació infantil.

Reial decret 1004/1991, de 14 de juny, pel qual s'estableixen els requisits mínims dels centres que imparteixen ensenyaments de règim general no universitaris.